

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/05/papp-gergely-az-oroszag-iskolaja-a-debreceni-reformatus-kollegium-a-xvi-szazadban-08-03-04/>

Papp Gergely

Az ország iskolája

A Debreceni Református Kollégium a XVI. században

A magyarországi reformáció kibontakozása és hatásai a hazai művelődésre a XVI. században

Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Történelem – pályamunka, 2016/2017. tanév

Iskola: Debreceni Fazekas Mihály Gimnázium

Felkészítő tanár: Módos Andrea

A magyarországi reformáció központjai, csakúgy, mint az európai reformáció városai mindig a kultúra fővárosai, központjai voltak. Különösen igaz ez Debrecenre és főként a Református Kollégiumra, amely professzorain, tanárain és a magyar irodalom itt tanult számos kiválóságán keresztül rendkívüli hatással volt a magyar kultúrára, anyanyelvünkre, népművelésre, a társadalmi rétegek legszélesebb körének oktatására. Debrecen történelmében a reformáció, a protestantizmus megjelenése az egyik legfontosabb történelmi esemény volt. Olyan, amely évszázadokra meghatározta a város életét, annak arculatát, fejlődését és ma is erőteljes hatással van a mindennapokra. Szeretném bemutatni, hogy a Debreceni Református Kollégium a létrehozott és kiterjedt oktatási intézményhálózatával a részekre hullott Magyarországon hogyan tudott hozzájárulni a protestáns tanok terjesztésén keresztül a haza, és ezen belül is elsősorban a Tiszántúl szellemi és kulturális gyarapodásához.

Bevezetés

A XV-XVI. század fordulója Európa történetének egyik legellentmondásosabb korszaka. A reneszánsz, a földrajzi felfedezések, vagy az Európát fenyegető oszmán előrenyomulás mellett a legfontosabb változás a vallásosság iránti egyre növekvő érdeklődés volt. A reformáció okait nem elsősorban a katolikus egyház hanyatlásában kell keresni, hanem sokkal inkább a XV. században megjelenő új vallási igényekben, és a középkori egyházak megreformálására való törekvésben. Ebben a felfokozott vallási érzékenységgű közegben sokfelé igen hamar népszerűvé váltak az új eszmék. A magyarországi protestáns egyháztörténeti hagyomány az 1521. évhez köti a reformáció megjelenését. Az egyszerű nép, amely Mohács után sok esetben lekipásztor nélkül maradt, örömmel fogadta az új hit papjait, akik szellemi felkészültsége sokszor felülmúlta a katolikus papokét. Főleg a prédikátorok első nemzedékét jellemezte mély hit és fanatikus meggyőződés. A vallásgyakorlatokat egyszerűvé tették, és a nép nyelvén végezték. A

könyvnyomtatás, az iskolai oktatás nyújtotta lehetőségeket igyekeztek minél jobban kihasználni.

Mohács előtt a királyi udvarban, később a dunántúli részeken és a felvidéki városokban jelent meg a protestáns tanítás, majd a XVI. század derekán a rohamosan gyarapodó cívisváros vezetésével a Tiszántúlon is teljes győzelmet aratott. Debrecenben adva volt az összes kedvező tényező a reformáció térhódításához: a város patrónusainak szimpátiája a reformáció iránt; a legkiválóbb pásztorok városba érkezése az egyházközség hívására, és az intézmények működtetésére is megvolt az anyagi és szellemi tehetség. Már az 1562-es debreceni hitvallás a hatóságok kötelességeként kezelte az ige veteményeskertjeit: az iskolák és akadémiák gondozását az ország jövedelmeiből. Debrecen, a keresztyén Respublika magisztrátusa az egyházi vezetéssel szorosan együttműködve konkrét tanrendi kérdésekben is érvényesíthette befolyását. *“Ami pedig Debrecen város magisztrátusának az egyházzal való kapcsolatát illeti, példa nélkül való e korszakban az, ahogy gondoskodtak a civitás lakói számára prédikátorról, templomról, iskolákról és mesterekről. Amiben Luther csak reménykedett, amit Kálvin megvalósítani igyekezett egyházszervezetében a világiakkal kapcsolatban, mindaz valósággá lett a Méliusz prezideálása alatt is működő debreceni magisztrátusban.”*¹ – így emlékeznek meg a történétírók a város, valamint az egyház kapcsolatáról.

A protestáns tanok ereje jelentős részben abban rejlett, hogy a reformátorok azt hangsúlyozták, hogy úgy kell szólni és tanítani, olyan nyelvet kell használni, úgy kell közvetíteni Isten Igéjét, hogy az egyszerű emberek is megértsék. Ezért volt fontos a reformátorok és Debrecen számára a könyvnyomtatás, a könyvkiadás támogatása és a Református Kollégiumhoz tartozó, a Tiszántúlt és a Partiumot behálózó oktatási rendszer kiépítése. Így vált a reformáció idején a műveltség az üdvösség eszközévé, a kultúra az üdvösségre jutás egyik fontos segítőjévé.

Túlzás nélkül mondhatjuk tehát: a magyarországi reformáció központjai, csakúgy, mint az európai reformáció városai mindig a kultúra fővárosai, központjai voltak. Különösen igaz ez Debrecenre és főként a Református Kollégiumra, amely professzorain, tanárain és a magyar irodalom itt tanult számos kiválóságán keresztül rendkívüli hatással volt a magyar kultúrára, anyanyelvünkre, a népművelésre, a társadalmi rétegek legszélesebb körének oktatására. Debrecen történelmében a reformáció, a protestantizmus megjelenése az egyik legfontosabb történelmi esemény volt. Olyan, amely évszázadokra meghatározta a város életét, annak arculatát, fejlődését, és ma is erőteljes hatással van a mindennapokra. Szeretném bemutatni, hogy a Debreceni Református Kollégium a létrehozott és kiterjedt oktatási intézményhálózatával a részekre hullott Magyarországon hogyan tudott hozzájárulni a protestáns tanok terjesztésén keresztül hazánk, és ezen belül is elsősorban a Tiszántúl szellemi és kulturális gyarapodásához.

I. A reformáció megjelenése és elterjedése a XVI. századi Magyarországon

A reneszánsz egyik legjelentősebb eseménye, a reformáció Európa más, Német-római Birodalmon kívül eső területeihez hasonlóan, a XVI. század harmadik évtizedében érte el Magyarországot is. Annak ellenére, hogy a Magyar Királyság történelmének egyik legnagyobb válságkorszakát volt kénytelen e században átélni, az egymást követő katasztrófák nem váltak a magyarországi reformáció kerékkötőjévé, sőt bizonyos szempontból elősegítették annak terjedését. Például az oszmán megszállás alatt álló

hódoltsági területeken, ahol a törökök részéről a protestáns egyházak nagymértékű korlátozásokat nem kényszerültek elszenvedni.²

Az új tanok közvetítésében fontos szerepet játszottak azok a magyarországi kereskedők, akik útjaik során ellátogattak olyan városok vásáraira is, mint Krakkó, Boroszló, Bécs, Nürnberg, Majna-Frankfurt, Odera-Frankfurt, vagy Lipcse. Útjaik során a reformáció térhódításáról, a legújabb vitairatokról, fontosabb irodalmi művekről vándordíákoktól, más kereskedőktől, vagy üzleti partnereiktől szereztek be hasznos információkat. Elsősorban az erdélyi városok német ajkú kereskedőit sorolhatjuk ide, akik számára nem volt nyelvi akadály, így viszonylag könnyen értesülhettek a lutheri tanokról. Ebből a szempontból nézve érthető, hogy a szász városok németajkú polgársága már Luther tanításait követte a mohácsi csatát megelőzően is.³

A katolikus egyházat morális szempontból illető kritikák Magyarországon is gyakoriak voltak a papság által elkövetett sorozatos erkölcsi és pénzbeli visszaélések miatt. Érthető tehát, hogy kedvező fogadtatásra talált egy olyan irányzat, amely nemcsak gátat szab a fentebb említett visszaéléseknek, és visszavezeti a keresztények közösségét eredeti, igazi értékeikhez, hanem egyúttal képes összhangot teremteni a vallás lelki spiritualitása és a mindinkább ébredező tudományosság között.

A lutheri tanok viszonylag hamar támogatókra leltek az országban. Ennek legkorábbi kifejeződése, hogy Szathmári György esztergomi érsek a katolikus egyház védelmében már 1521-ben, kinevezésének évében kihirdette az ország összes jelentősebb városának templomában azokat a pápai bullákat, amelyek kiátkozzák Luthert.⁴

Az 1522-es év igen jelentős a protestáns tanok Magyarországra áramlásának szempontjából, mivel 1522 nyarán iratkoznak be az első magyar diákok a wittenbergi egyetemre, név szerint Baumheckel György és Czirják Márton.⁵

A magyarországi reformáció elterjedésének kezdeti szakaszában nem máshol talált jelentős támaszra, mint II. Lajos király és felesége Mária királyné budai udvarában. Elsősorban Mária királyné volt az, aki nem rejtette véka alá protestantizmus iránti szimpátiáját, és előnyben részesítette a lutheránusokat. Ennek köszönhetően kerül Budán tanítói állásba például a Bécset elhagyó Grynaeus Simon. A királyi udvarban meghatározó szerepe volt Brandenburgi György őrgórnak, II. Lajos király nevelőjének, aki mint később hazájában, úgy Magyarországon is a lutheri tanok elkötelezett híve volt. Az ő és a királyné közreműködésének köszönhető, hogy Cordatus Konrádot, valamint Henckel Jánost, a Felvidéken tevékenykedő református prédikátort udvari lelkésznek hívják meg Budára.⁶

A magyar nemesség vezető rétegeinek körében eleinte azonban nem talált nagymértékű támogatásra az egyházi reformok kérdése. Ennek főleg politikai, és kis részben vallási magyarázatát találjuk. Nagyon erős volt a nemesség ellenszenva a királyi pár környezetében lévő németekkel szemben.⁷ Mivel az idegen németeket németekként elítélni nem hozott volna megoldást, vallási szemszögből közelítették meg a problémát, és lutheránusnak bélyegezve őket fordultak ellenük, valamint követelték, hogy mihamarabb távolítsák el őket. Ahogy az 1523. évi országgyűlési decretum 54. cikkelyében megfogalmazódik kérésük: *„Méltóztassék a királyi felségnek, mint katolikus fejedelemnek, minden lutheránust és azok pártfogóit, valamint a felekezetükhöz ragaszkodókat mint nyilvános eretnekeket és a boldogságos szűz Mária ellenségeit halállal és összes javaik elvételével büntetni.”*⁸ Az 1525-ös rákosi országgyűlésen a köznemesek szintűgy követelik az udvari idegen németek félreállítását, valamint a lutheránusok megégetését.⁹ A reformáció főnemesi ellenzői közt találjuk Báthory István nádort, aki feltehetően hanyatló népszerűségének visszanyerése végett éget meg három lutheránust az 1525-ös

országgyűlést követően.¹⁰ Ugyanakkor ide sorolhatjuk Werbőczy Istvánt, a későbbi nádort, a Hármaskönyv szerzőjét is. Werbőczy 1521-ben Wormsban személyesen találkozik Lutherrel, és sikertelenül tanai visszavonását kívánja tőle.¹¹ Werbőczy az 1525-ös év táján saját birtokain nyolc lutheránust kínoztatott meg, ami igazolja, hogy ebben az időszakban a reformáció jelentős mértékben terjedőben volt az alsóbb néprétegek körében, olyannyira, hogy a lutheri irányzatot ellenző főurak jobbágysai sem számítottak kivételnek, ha az új irányzat befogadásáról volt szó.¹²

A mohácsi vészt követően a reformáció folytathatta térnyerését, annál is inkább, mivel az eleinte két részre szakadt országban az egymással versengő uralkodók (Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János) érdekeivel ütközött a reformáció elleni fellépés, mivel az ország vallási megosztottsága miatt ez veszélybe sodorhatta volna támogatottságukat.¹³

A reformáció elterjedése az országban fokozatosan ment végbe. A legelső, a lakosság csupán néhány ezrelékét kitevő protestáns közösségből az 1570-es évektől a protestáns egyházaknak az ország egészét behálózó rendszere jött létre. Budáról kiindulva, elsőként a felső-magyarországi bányavárosokban, majd Erdély szászok lakta vidékein Brassóban és Szebenben válik jelentőssé. Ezt követően 1523-tól fellelhető Pozsonyban, Nagyszombatban és egyéb nyugat-magyarországi területeken, majd az 1530-as években már gyökeret vert magyar nyelvű városokban, illetve jelentősebb mezővárosokban, mint Pápán, Gyöngyösön, valamint később Debrecenben is.¹⁴ A Tiszántúlon az 1550-es évektől rohamosan terjednek a helvét irányzat, avagy Kálvin tanai,¹⁵ melyek oly mértékben gyökeret vernek elsősorban Debrecenben, hogy a város később a *Kálvinista Rómának* nevezetik.

II. Debrecen városa a XVI. században

*„...egész Magyarországnak és Erdélységnek s több száz helyeknek a világoséjtó
lámpásának lenni.”¹⁶*

(Huszár Gál Debrecenről, 1562)

A XVI-XVII. században Debrecen mezővárosa általános jó hírnek örvendett, mind az országhatárokon belül, mind azokon kívül, melyet gazdagságának, valamint a polgárai közt uralkodó általános jómódnak köszönhetett. Országos jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a XV. századtól kezdve szinte megszakítás nélkül uralkodók, illetve az ország leggazdagabb főnemesei tudhatták birtokuknak. Luxemburgi Zsigmond már 1405-ben a budai polgárokéval megegyező jogokat adományoz a debreceniek számára, 1411-ben pedig a város kereskedőinek az egész országra kiterjedő vámmentességet biztosít. A város Zsigmondtól előbb Lazarevics István szerb despota, majd unokafivére, Brankovics György birtokába kerül, 1450-től pedig a Hunyadi-ház tulajdona. A város földesurai (és úrnői) időrendben Hunyadi János, Szilágyi Erzsébet, I. Mátyás magyar király, Corvin János, majd halála után özvegye, Frangepán Beatrix. A Hunyadi-ház kihalása után II. Ulászló királyra szállt, aki Szakmári György pécsi püspöknek adományozza, akitől Szapolyai János magyar király tulajdonába kerül. Ezt követően az Enyingi Török családé, majd erdélyi fejedelmek uralják.¹⁷

A város lakossága a XVI. századra már elérte a 12 000 főt, ami 1216 portának felelt meg. A város belső életét a városi tanács irányította. Különleges, hogy a tanács nem hagyta, hogy a nemesi privilégiumok a városban hatályba lépjenek¹⁸, mely azért is érdekes, mert ugyanez az elv megjelenik a Debreceni Református Kollégium önszerveződésében is.

Debrecen városa vitathatatlanul a térség egyik gazdasági központja volt. Már a XIV. század vége óta Debrecen számított a tiszántúli kézműipar és a kereskedelem központjának. A város hagyományosan virágzó üzletet folytató iparosai voltak a tímárok, vargák, szíjgyártók, szűrvégszövők, gubacsapók, szűcsök, posztónyírók, szabók, ötvösök, ácsok, bodnárok, molnárok, kovácsok, lakatosok, fegyvercsiszárok, szappanosok, kocsigyártók, illetve a mészárosok. A korabeli városi textilipart az itt élő asszonyokhoz kapcsolhatjuk, akik ellátták a fonás, a szövés, valamint a vászonkészítés teendőit is.¹⁹ A település gazdasága olyannyira virágzott, hogy a mohácsi vész idején Magyarország egyik legnagyobb és leggazdagabb városa volt Debrecen.²⁰

Mivel a város fontos kereskedelmi útvonal mentén feküdt, elkerülhetetlenül kapcsolatba került külföldi országokkal. Így a kereskedők, illetve vándordiakok révén viszonylag könnyen eljuthattak ide a reformáció hírei is. 1529. december 3-án iratkozik be az első debreceni diák Gregorius Johannis Debreczinus néven a wittenbergi egyetemre,²¹ mely az első jele annak, hogy a város lakossága nemcsak kapcsolatba került a reformációval, hanem érdeklődött is annak ügye iránt.

A reformáció irányába történő első komolyabb lépést az 1536-os év hozta meg, amikor a város földesura Szapolyai János király jóvoltából Enyingi Török Bálint lett, aki a városban élő protestánsok egyházközséggé szervezése végett a városba hozatja azt a bizonyos Bálint papot, aki tevékenyen vett részt Pápa városának megreformálásában is, valamint a debreceni reformáció első említett vezéralakjává válik. Az Enyingi Török család patrónusi tevékenysége alatt alakul meg a városi iskolában a protestáns vezetés 1538-ban, mely a Debreceni Református Kollégium működése kezdeti dátumának számít.²² Török Bálint elkötelezettségét mutatja, hogy még fogsága alatt is levélben kéri feleségétől az egyház további reformálását.²³

Annak ellenére, hogy Martinuzzi György 1545-ben a debreceni országgyűlésen keményen fellép a lutheránusok ellen,²⁴ rendelkezéseinek nem lett komolyabb fogantatja, és a protestantizmus tovább fejlődhetett Debrecenben. Az 1540-es évek végére Debrecen városa egyre erősebben kezdett kötődni a reformáció helvét²⁵ irányzatához. A változást indokolja az, hogy az 1548-as pozsonyi országgyűlés azon törvénycikke, amely száműzné az országból a sakramentáriusokat²⁶, érvénytelen volt Debrecenre nézve, mivel az már 1538 óta hivatalosan Erdélyhez tartozott.²⁷ A városi vezetés elkötelezettségét és a reformáció erkölcsiségének komolyan vételét mutatja az 1551-es városi rendelet is, amely vasárnap 10 óráig, azaz az istentisztelet befejezéséig megtiltja a városban a javak eladását és vásárlását minden városi polgárnak, ellenkező esetben pedig feljogosítja a vásárbíró, hogy a javakat a város javára kobozza el.²⁸ Az 1552-es év vitathatatlanul meghatározó mérföldkő a debreceni reformáció történetében, ugyanis ebben az évben a katolikus egyház teljes mértékben megszűnik a városban. Ez az állapot egészen 1715-ig fennáll.²⁹ Ekkorra már egyértelműen a helvét irányzat dominált a városban.

A XVI. század második felében Debrecen életét számos katasztrófa, illetve rablóportya nehezítette. Ilyen volt többek közt az 1564-es tűzvész, melynek során nemcsak a város jelentős része pusztult el, de a tűz „az összes scholát is elpusztította a plébániai házzal és más szolgák lakásaival együtt”.³⁰ Az 1564-es tűzvész legnagyobb vesztesége, hogy felbecsülhetetlen értékű dokumentumok is a tűz martalékává váltak, melyek segítségével ma sokkal könnyebb lenne a XVI. századi kollégiumról képet alkotnunk. Ide sorolható továbbá az 1580-as tűzvész, valamint az 1585-ös nagy éhínség,³¹ azonban ezek – nagymértékben köszönhetően az elkötelezett és összetartó lakosságnak – a városi reformációnak továbbra sem szabtak gátat.

A fent említett időszakban olyan kiemelkedő személyiségek tevékenykednek Debrecenben, mint Méliusz Juhász Péter, Kálmáncsehi Sánta Márton vagy Szegedi Gergely. Vitairatok, bibliafordítások, irodalmi művek láttak sorozatban napvilágot. Köszönhetően a kiváló reformátoroknak és a város elkötelezett polgárságának, Debrecen egyre előkelőbb szerephez jutott a magyarországi reformációban. Például a Török Hódoltság területén élő dunamelléki lelkészek levélben kérnek alkalmas lelkipásztort Debrecenből, levelükben így fogalmazva: „Hallottuk, hogy tudományokkal felülmúltok minket és a Szentlélek kegyelmi ajándékaival világoskodtok.”³² Azonban ahhoz, hogy a magyarországi protestantizmusban Debrecen megőrizhesse vezető és iránymutató szerepét, elengedhetetlen volt az oktatás megszervezése, fejlesztése. Ennek kulcsa és egyben megtestesülése nem volt más, mint maga a Debreceni Református Kollégium.³³

III. A Debreceni Református Kollégium szervezete és működése a XVI. században

A magyarországi reformáció kultúrára és művelődésre gyakorolt hatását debreceniként a legszemléletesebben a Református Kollégium és annak működésén keresztül tudom bemutatni. A Debreceni Református Kollégium olyan különleges jelenség, amelyben tökéletesen keveredik a hit terjesztésének szándéka az oktatás, a tudás átadásának szándékával. Mindehhez nélkülözhetetlen a magyarországi reformáció terjedésének és művelődésre gyakorolt hatásának bemutatása, melynek egyik legjelentősebb támasza maga a Kollégium, melyet nem véletlenül nevezhetünk az ország iskolájának. Professzorai által képviselt szellemisége és az intézmény diákjai, akik továbbadták a megszerzett tudást, olyan hatással voltak a XVI. század emberére szerte az országban, hogy feltartóztathatatlanul tudták segíteni a protestantizmus megerősödését és ezzel együtt pozitív hatást gyakoroltak hazánk kulturális életére is.

III.1. A reformációnak alárendelt debreceni oktatás kezdetei

*„...oskolájok volt a profétáknak, a kibe tanítottak. Most is hát várostokba oskolák legyenek”³⁴
(Méliusz Juhász Péter, 1565)*

A közoktatást tekintve az államalapítástól a XVI. századig Magyarország viszonylag elmaradottnak minősíthető a nyugat-európai országokhoz viszonyítva. Az 1540-es évig mindösszesen 15 káptalani, 275 falusi és városi, valamint egyetlen zsidó iskola ismeretes, ami messze elmarad a nyugat-európai átlagtól.³⁵ Ez részben a harcoktól, pusztításoktól nem mentes történelmünknek tudható be, mely jelentősen gátolta a kulturális élet kiteljesedését. Azonban egyes vidékek, köszönhetően földrajzi-gazdasági adottságaiknak, kiemelkedtek, az oktatás, és kultúra fellegváraivá váltak. Ilyen település volt Debrecen is.³⁶

Debrecen városa a XVI. század elejére két iskolával is rendelkezett. Az egyik, a szerzetesi iskola, mely az 1312 táján Debrecen földesura (Jakab, Péter fia vagy Péterfi/Péterfia Jakab) által a városba telepített ferences barátok igazgatása alatt állt, és feltehetően az elemi oktatást szolgálta.³⁷

A másik, a mai Debreceni Református Kollégium helyén álló iskola ellenben városi fenntartásban működött. Ennek célja pedig nem a vallásos nevelés volt, hanem Debrecen gazdagabb kereskedő és iparos rétegének művelése, így az ottani oktatás színvonala felette állt a ferences barátok iskolájának. Kijelenthetjük, hogy a ma is álló Kollégium a városi iskola utódja, nemcsak oktatás és szellemiség, de elhelyezkedés tekintetében is.³⁸

1536-tól Török Bálint lesz Debrecen földesura, aki nagymértékű pártfogásban részesíti a helyi protestánsokat, hiszen a városba küldi udvari papját, Bálint papot, hogy szervezze őket egyházközséggé. Ebben az időszakban kezdődik meg a városi iskola megreformálása is, mely feltehetően szintén annak földesúri támogatása miatt indult meg, és ennek következtében a protestáns polgárság veszi birtokába, és alakítja át azt. A reformáció térnyerésével, valamint a városi katolikus lakosság fokozatos csökkenésével együtt folytatódhatott az iskola egyre határozottabb reformálása. Így kerül protestáns kézbe a Szent András-templom is, mely addig katolikus főtemplomként működött a városban.³⁹ A Debreceni Református Kollégium működésének kezdete az 1538-as évre tehető, ugyanis ekkor kerül a városi iskola a prédikátor-plébános, vagyis református vezetés felügyelete alá.⁴⁰

Az iskola első ismert rectora (igazgatója) Dézsi András, korábbi wittenbergi diák, aki 1549-től tanít Debrecenben. A munkásságát követő 7 igazgatói évről nem szólnak források, azonban az ezt követő rectorokról (1586-ig) szinte kivétel nélkül kijelenthetjük, hogy Wittenbergben tanultak.⁴¹ Ez mutatja a város elkötelezettségét a színvonalas oktatás iránt, valamint a város számára kivételes fontosságú református szellemű oktatás folytonosságát már a korai időktől kezdve.

III.2. Az oktatás tartalma, tananyaga, menete

„A Debreczeni Collegiumban a Tudományok az olvasásonn kezdvénn, egész fel a Theológiáig tanítódnak.”⁴²
(Ercsei Dániel)

A reformációt megelőző időkben a debreceni városi iskolában feltehetően a következőket tanították: olvasás, írás, ének, vallás, számtan, latin nyelvtan, retorika, dialektika, illetve a logika. A reformáció térnyerésével, valamint a kollégium protestánsok által való átvételével ezen nem változtattak, viszont az oktatást kiegészítették a bibliai nyelvek (héber, görög, latin), valamint a hittudomány tanításával, ami a következő protestáns papi nemzedék kinevelését volt hivatott elősegíteni.⁴³ A középkori iskola hagyományos hármas tagozódása (elemi ismeretek elsajátítása, majd grammatika, ezt követően pedig poétika-grammatika) itt is fennmaradt, így a hagyományos tankönyvek jelentős része továbbra is felhasználásra került.⁴⁴

A Debreceni Református Kollégium XVI. századi oktatási rendszerében észrevehető, hogy a nyugatról érkező eszmeáramlatok jelentős befolyást gyakoroltak a debreceni oktatásra, és annak rendszerére is. A XVI. századot vizsgálva a protestáns oktatásban három jelentős irányzatot különíthetünk el, melyeknek mindegyike hatással volt a debreceni oktatásra. Mindhárom egy-egy jelentős protestáns tanítóhoz köthető. Az első *Melanchton* Wittenbergben alkalmazott pedagógiai módszere. Ez a hagyományos középkori „hét szabad művészet” továbbfejlesztésén, illetve a humanista elveknek a protestantizmussal való összekapcsolásán alapult, amelyben az evangéliumi tartalmat is kifejezésre kívánta juttatni. Azonban a tanfolyamok időtartamát, valamint tananyagát ő még egyértelműen nem jelölte ki. Őt követi *Sturm*, aki strassburgi gimnáziumában vezette be saját módszerét, melynek fő irányvonala a latin stílusképzés volt. Fontosnak tartotta az ékesszólás, valamint a gondolkodás fejlesztését, így Magyarországon is jelentős szerepet kapott a Sturm módszerei szerint oktatott retorika. Pedagógiai programja a diákokat kilenc osztályba sorolta, melyek a következők voltak: 1 olvasás, 6 grammatika, 2 retorika. A sorban harmadik *Trotzendorf*, aki Goldbergben tanított, aki iskolájának belső szervezetét az ókori római köztársaság rendszerére alapozta. Pedagógiai rendszerét három jellegzetes alapelv köré építette fel: 1)

a tanulók teljes egyenlősége rendi és származási tekintettől függetlenül; 2) kizárólagos latin nyelvhasználat; 3) a tanulók közreműködésének, valamint részvételüknek engedélyezése az iskola kormányzásában. A goldbergi iskolában a tanulókat hat osztályba sorolták. Annak ellenére, hogy a források nem említenek Goldbergben tanuló debreceni diákok (gyakoribb a felvidéki, elsősorban a Lőcséről származó diákok jelenléte), Trotzendorf rendszerének hatásait felfedezhetjük a Debreceni Kollégiumban is, ugyanis a debreceni *Coetus* rendszerével, eszmeiségével szembetűnő egyezést mutat.⁴⁵

A korra nagymértékben jellemző rendi társadalom szokásai sem Debrecen városában, sem a Református Kollégiumban nem érvényesültek, azaz lényegtelen volt, hogy egyes diákok származása milyen társadalmi csoportba sorolja őket, így minden tanuló egyenrangúnak számított. Ennek szellemében a felvétel teljesen megengedő volt a jelentkezőkkel szemben. Függetlenül származástól és képességektől, fel kellett venni minden jelentkezőt, illetve senkit sem volt szabad elhamarkodottan eltanácsolni.⁴⁶

Az oktatásban megmaradt a hagyományos *septem artes liberales* alkalmazása. A grammatika, a retorika, a dialektika és a zene előnyt élvezett, az aritmetika, a geometria és az asztronómia pedig egyre inkább háttérbe szorult. Elterjedt tankönyveknek számítottak a nyelvtanításban *Aelius Donatus*, illetve Melancton görög és latin grammatikai művei, *Rotterdam* *Erasmus* erkölcsstangyűjteménye, vagy egyes antik írók művei. Mivel ezen művek nyomtatott példányait szinte lehetetlen volt megfelelő számban a diákok rendelkezésére bocsátani, gyakori volt a tollbamondás, a jegyzetelés és a másolás.⁴⁷ Ugyanakkor a számos külföldi könyv mellett magyar szerzőktől származó tankönyveket is használtak a diákok. Ide sorolhatjuk többek közt *Laskai János* debreceni rector 1577-ben kiadott számtani tankönyvét, melynek címe: *Az számvetésnek rövid és hasznos uta avagy módgya, mely tanulónak hamarabb való értelmekre az Frisiustól irattatott számvetésből anno 1577 rendeltetett*. Jelentősége óriási, mivel ez az első magyar nyelven íródott számtankönyv, amely felölelte kora Európájának matematikai ismereteit. A latin nyelv tanulására használt szótárat először *Szikszai Fabricius Balázs* készítette, aki Sárospatakon tanított. A mű címe: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Ungaricum*. Népszerűsége már kéziratként jelentős volt a diákok körében, és első tényleges kiadására sem máshol került sor, mint Debrecenben, 1590-ben.⁴⁸ A görög nyelv oktatásában vették hasznát *Károli Péter Grammatica Graeca* című 1567-es művének. (1622-es harmadik kiadása Debrecenben történik.) A vallástani oktatásban támaszkodhattak *Félegyházi Tamás* „Az keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás...” című 1579-ben Debrecenben kiadott művére. A könyv népszerűségét egyértelműen mutatja, hogy összesen öt kiadást ért meg, s ezek mindegyikére Debrecenben került sor.⁴⁹

Az oktatás szervezetének kialakítása a Kollégium élén álló rector felelőssége és hatásköre volt (a tanórák rendszerint reggel 6-7, és 9-10, valamint délután 2-3 és 4-5 órák között voltak megtartva). Személyét a városi tanács választotta, szakmai munkássága pedig a város lelkipásztorának volt alárendelve. Előadásait az előírt időben kellett megtartania. Feladatköréhez tartozott a teológia és a filozófia kifejtő módszerrel való oktatása, emellett a latin, a görög, továbbá a héber nyelvtan, valamint a költészet, a retorika és a logika előadása és oktatása antik szerzők alkotásain keresztül bemutatva. Természetesen a rector nem volt képes egyedül valamennyi diák oktatására, tanítványai csupán a subscribált tógátus diákok voltak, vagyis a kollégiumi oktatás legmagasabb szintjén tanuló, teológiai hallgatók. Hogy valamennyi tanulót oktathassák, a rectorok igénybe vették a legkiválóbb akadémiai tanulók segítségét, akik az alsóbb évfolyamokat taníthatták. Belőlük váltak a *collaboratorok* (tanítók). A *collaborator* feladata volt hivatalának viselése legalább fél évig, valamint a rábízott tanulók

oktatása. Emellett felelősséggel tartozott az általa tanított diákok iskolán belüli és iskolán kívüli viselkedéséért is. Hivatalát egészen addig nem hagyhatta el, amíg munkájának eredményét nyilvános vizsgán nem bizonyította, ellenkező esetben fizetését is elveszítette. A *collaboratorokat*, bár rangban nem múlták felül a *rectort*, már saját idejükben nagy tisztelet övezte. Megbecsültségüket a statisztika is igazolja, ugyanis a források szerint a Debreceni Kollégium fennállásának első három századában összesen 1210 oktató tanított. Ebből 1092 *collaborator* (1657-től *préceptor*), és csak 118 *rector*. Ha kizárólag statisztikai adatokra hagyatkozunk, a fenti számokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kollégium története során az oktatás mintegy 90 százalékát a *collaboratorok* munkája tette ki, és csupán 10 százalékot a *rectoroké*. Emellett az oktatás hatékonyságát a magántanítók is erősítették, akik kiegészítették a *collaboratorok* munkáját. Ők rendszerint szerényebb anyagi körülmények közül származó diákok voltak, akik számára a magántanítói állás nemcsak a kollégium szolgálata, hanem fontos megélhetési kérdés is volt, így érthető, hogy a magántanítói alkalmazás egyfajta jutalmazásnak minősült. Annál is inkább, mivel a magántanítókat jellemzően nem a Kollégium, hanem a tanított kisdíák szülői fizették pénzben és ételben egyaránt, így számos esetben nagyobb fizetéshez jutottak, mint a rektornak segédkező tanítók. Jellemző volt még az a módszer, hogy az iskola valamennyi alsó tagozatos tanulója be volt osztva valamelyik magántanítóhoz, mely még egységesebbé tette az oktatást.⁵⁰

A kollégiumi oktatásban fontos szerep jutott a latin nyelv tanításának, ugyanis a képzés alapvetően ezen a nyelven folyt. Annak ellenére, hogy jóval nagyobb szerephez jutott az anyanyelvvel szemben, a XVI. században ezt a jelenséget még sem az oktatók, sem a diákok nem tekintették a magyar nyelv elleni véteknek. Éppen ellenkezőleg, ugyanis a református kollégiumra ható három legjelentősebb pedagógiai rendszer megalapítói (Melanchton, Sturm és Trotzendorf) mindhárman előtérbe helyezték a latin nyelvet a maguk oktatási rendszerében. Így a latin nyelv használatáról megállapítható, hogy szorosan összefüggött a Kollégium szellemiségével. A Kollégiumban a latin nyelvoktatás egyszerre alapult a nyelvtani elméleti képzésen, valamint a közvetlen gyakorlaton, azaz a folyamatos társalgáson. Az elméleti oktatás a mai nyelvoktatástól lényegesen eltérő módon zajlott. A latin nyelvtant különböző grammatikai szempontok szerint részekre bontották, és ezeket a részeket a különböző osztályoknak osztották szét tananyagként, amelyek ezután kizárólag a megadott témával foglalkoztak. Így alakult ki az a rendszer, melyben egy alsóbb szintű osztály tanulta kizárólag a főnévragozást, majd az ezt követő osztály tananyagának számított az igeragozás, melyet a tanulmányi előmenetelt követően a mondat szerkesztés követett. Így a nyelv teljes mértékű elsajátítása jellemzően öt-hat osztály elvégzését is igényelhetette. Az anyanyelv használata számos esetben már korán háttérbe szorult a latinhoz képest, mivel a diákokat törvény kötelezte arra, hogy a kommunikációt kizárólag latin nyelven folytassák. A diákoknak nemcsak a tanórákon, hanem szabadidejükben is kizárólag a „deák nyelven” való társalgás volt megengedett. Egy meghatározott diák (*auscultator*) feladata volt a többiek ellenőrzése, hogy a folyamatos nyelvhasználat szabályát betartják-e. Akit „hungarizáláson” kaptak, az a *signum* viselés megszégyenítő büntetésében részesült: lantot vagy számárfejet ábrázoló táblácskát (*signumot*/szégyenjelvényt) kényszerült a nyakába akasztva hordani.⁵¹

A Kollégiumban a diákok elrendeződése Újfalvi Imre rektorsága (1596–99) óta hármas tagozódás szerint történt, melynek eredete Melanchton elveire vezethető vissza. Az elemi tanulmányokat végző diákok a harmadik, vagy utolsó osztályba kerültek (tőlük nem követelték meg a latin nyelv ismeretét és használatát, feladatuk leginkább a magyar nyelven

való írni és olvasni tudás elsajátítása volt), melynek időtartama két év volt. Ezt követte a középfokú képzés időszaka, amely hat évet ölelt fel, a legidősebbek pedig ennek elvégzése után az első osztályba kerültek, amely szintén hat évet vett igénybe. A képzés tehát az alapoktól kiindulva mintegy 14 évig tartó folyamat volt, melynek során a Kollégiumon belül 14-15 évfolyam is tanulhatott egymással párhuzamosan. Lényegében a három tagozat időrendi sorrendben felölelte az elemi, a gimnáziumi, valamint a legfelsőbb, vagyis akadémiai képzést, melyen belül a deákok tanulhattak teológiát (melyhez kötelező volt a hagyományos tóga viselete), valamint később világi tudományokat, úgymint jogot vagy orvostudományt.⁵² Az oktatásban a legnagyobb hangsúlyt a vallástudomány (teológia) kapta. A vallási tananyag feldolgozása a káték alapján történt. Feltehetően eleinte Luther, Melancthon és Brentius kátéi adtak útmutatást, majd ezeket követhették a magyar nyelvű református művek, például a Huszár Gál-féle debreceni nyomdából elsőként kikerülő Méliusz Juhász Péter, és a Félegyházi Tamás-féle káték, melyek kifejezetten a Kollégium számára íródtak.⁵³

Tény, hogy a XVI. századi Kollégiumban az oktatás nyelve alapvetően a latin volt, azonban a magyar kultúrára nézve kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy a magyar nyelvű tananyag lehetővé tette az intézményben az anyanyelvű oktatás beindulását is egy olyan korszakban, amikor az oktatás területén ez a módszer még nem vált általánossá.

Feltehetően már a XVI. század óta állandósultak a kollégiumban az önképző körök, korabeli nevükön *collatio*k. A diákok ezen körökben való aktív részvétele miatt az intézménynek nemcsak a nevelő, de az önnevelő jellege is megnyilvánulhatott. Ezen módszernek első említése az 1657-es iskolai törvényekben fedezhető fel, azoknak is a XVI. századi törvényekre („*Lex antiqua*”-ra) vonatkozó részében. A *collatio* kisebb tanulmányi kör volt, mely a rektor befolyása alatt nyolc tanulóból alakult meg, akik nagyjából azonos képességekkel rendelkeztek, valamint egy évfolyamból származtak. A nyolc tanuló megnevezése „munkatársak” („*symmystae*”) volt. A munkatársak egy, maguk közül választott elnök koordinációja alatt behatóbban tanulmányoztak olyan tananyagokat, amelyekben való kellő elmélyedésre a rectornak, vagy tanítónak az előadás során nem állt rendelkezésre elég ideje. A *collatio* a kollégiumi törvények szerint minden nap megtartásra került: hétköznapokon az esti könyörgést követően, vasárnap pedig délelőtt 11 órakor. A munkatársakat az elnök, az ő hiányzása esetén az elnök helyettese, mindkettő hiányzása esetén az adott tananyag előadója (*exhibitor*) gyűjtötte össze. Közös feladatuk két-három vallástani vagy filozófiai tétel megvitatása volt, melyet az elnök, vagy az elnökhelyettes vetett fel, majd a munkatársak közösen dolgoztak fel. A *collatio*ról való igazolatlan elmaradást pénzbírsággal büntették. A *collatio* rendkívül fontos részét képezte a kollégium gyakorlati oktatásának, mely egészen a XIX. század derekáig fennmaradt.⁵⁴

Az oktatás szerves részét képezték a nyilvános viták (disputációk) is, melyeknek keretében a diákok mérköztek meg egymással, így gyakorolva és fejlesztve szónoklási képességeiket a nyilvánosság előtt. Fontos hozzáfűzni, hogy a disputációk során összeállított és feldolgozott, később nyomtatásban megjelenő dolgozatoknak a szerzője nem a diák, hanem annak professzora volt, aki a vita alatt elnökölt. A disputáció során a vita két résztvevőjét, vagyis az adott teológiai téma előterjesztőjét (*respondens*), valamint az ezen előterjesztést ellenérvekkel ostromló támadót (*opponens*) a rector jelölte ki.⁵⁵ A disputáció intézményét az 1567-es debreceni zsinat határozatban állandósítja, így a hagyományos iskolai szokások között még több mint 200 éven át fennmaradt a Kollégiumban.⁵⁶

A disputációk jelentőségét, és a korabeli protestáns vezetés előrelátását nagymértékben felértékeli az a tény, hogy a hitviták, és vitairatok szinte mindennapos

jelenléte idején egy-egy kiváló szónok akár egész közösségek vallási hovatartozását is képes volt befolyásolni, tehát rendkívül fontos volt nagy gondot fordítani a retorikai képességek fejlesztésére.

III.3. A Kollégium belső önkormányzata, a Coetus

Trotzendorf goldbergi iskolájában már bevett módszernek számított korábban is, hogy a diákok belső szervezete kivette részét az intézmény kormányzásából. Nem volt ez másképp a Debreceni Református Kollégiumban sem. A Kollégium szakmai vezetése, vallási, valamint politikai irányítása (város lelkipásztora, városi tanács) habár birtokolta a tényleges vezetői pozíciót, lehetőséget nyújtott a diákoknak arra, hogy saját belső szervezetüket megteremtsék és érdekeiknek ezen keresztül érvényt szerezzenek. Ezt a belső önkormányzatot nevezzük *Coetus*-nak.⁵⁷

A debreceni Coetus feltehetően a Wittenbergben tanuló magyar diákok Coetusának rendszerére, valamint a goldbergi iskola belső hagyományaira egyaránt épített. A legkorábbi, szervezetének tagozódására, illetve szabályzatára utaló írásos források az 1657-es törvények. XVI. századi létezésének bizonyítéka, hogy az 1657-es törvények a Coetus leírásában visszautalnak azokra a dokumentumokra, amelyekben a Coetus eredetileg bemutatásra került, azaz a Kollégium első törvényeire, melyre *Lex antiqua* vagy *Lex pristina* néven hivatkoznak. Sajnos a Kollégium korai történetét leíró számos XVI. századi dokumentummal együtt az első törvénygyűjtemény sem maradt ránk. Mivel az első, az iskolába beiratkozott tanulók névsorát tartalmazó jegyzék 1588-ból származik, az első törvényeknek e dátum előtt kellett létrejönniük, így valószínű, hogy azok vagy az 1564-es tűzvész során, vagy 1565-ben pusztultak el, amikor egy rablócsapat Székely Antal vezetésével Debrecenre feldúlta.⁵⁸

A Coetust, avagy saját megnevezése szerint „*Illustrissimus*” vagy „*Amplissimus Coetus*”-t (mely a diákönkormányzat hivatalos megnevezése a XVIII. század második feléig),⁵⁹ a diákok két nagy csoportja alkotta. Az első, a tényleges tagok, azaz az akadémiai tógátus növendékek csoportja, a második pedig a képzésben közvetlenül alájuk tartozó gimnáziumi tanulók. A tagság fontos feltétele volt továbbá az is, hogy a diák bent lakjon az iskolában.⁶⁰ A diákok önkormányzata egy vezető testület irányítása alatt állt, melyet a Coetus „tisztjei” (*officiales*) alkottak. Legmagasabb rangú tagja az önkormányzat élén álló *senior* volt, akit a Coetus választott meg tagjai közül. Ezen vezető testület (*Senatus scholasticus*) további tagjai voltak a *contrascriba*, azaz a senior helyettese, az énektanárok (*cantores*), négy-öt fő, valamint az alsóbb osztályokban oktatók (*collegak*), öt-hat fő, illetve a XVI. században a tisztikarhoz sorolták a szolgadiákok gondnokát (*decanus vel curator mendicantium*) is. Az iskolában betöltött magas rangja ellenére a rector nem volt tagja a Coetusnak.⁶¹

A Coetus nagy szabadságot élvezett a diákok között elkövetett bűnök feletti ítélkezésben. A fegyelem fenntartása végett a diákok önkormányzata rendelkezett a diáktörvényszék (*Sedes scholastica*) intézményével. A törvényszék a hagyomány szerint minden szombati napon összeült valamelyik tanár, rendszerint a rector elnökletével, hogy megvitassa az ülést megelőző héten történt diákbűnöket, és azok fölött ítélkezzen.⁶²

A senior rangban a rectorokat követte. A diákok önkormányzatának legidősebb, és a vezetésre legérdemesebb tagja. Hivatása a Coetus vezetése mind szellemi, mind pedig pénzügyi szempontból. Személye „*okos, tudós, józan, jámbor, kipróbált hitű, erkölcsű és életű*”. Feladatára a rector előtt esküvel kötelezte magát. Kötelessége, hogy a rector

tekintélyét fenntartsa, és annak ne ártson. Neki kellett kiválasztania a megfelelő személyeket a Coetus tisztségeinek betöltésére.⁶³

A contrascriba, azaz a senior helyettese szintén megválasztás útján foglalhatta el hivatalát. Feladata leginkább gazdasági teendőkben merült ki. Kötelessége volt a cantoroktól a temetésekről befolyó pénzösszeget (a temetésen éneklő diákok fizetségét) átvenni és mennyiségét megállapítani, a hamis darabokat kiválogatni, a többit pedig a seniornak továbbítani. Emellett felelősséggel tartozott a diákok erkölcsi életéért az iskolán belül és azon kívül is. Esténként ellenőrizte a lakószobákat, gondja volt a hiányzó diákok feljegyzésére, valamint anyagi felelősséget vállalt mindennemű hanyagságból okozott kárért.⁶⁴

A cantorok és collegák a senior és contrascriba mellett szintén a Coetus vezetéséhez tartoztak. Olyan kollégiumi tanulók közül kerültek ki, akik rendes tanfolyamukat már elvégezték, és általában valamely külföldi egyetemre való kijutás lehetőségére, vagy az *academica promotio*-ra vártak, miközben alsóbb évfolyamok diákjait tanították. Sorai közül kerültek ki a collaboratorok, akik a rector munkáját segítve azokat a diákokat tanították, akik az akadémiai oktatáshoz képest valamelyik alacsonyabb szintű tagozaton tanultak.⁶⁵

A szolgadiákok gondnoka meglehetősen kiterjedt feladatkört látott el. Megbízata a szolgadiákoknak – a Kollégium azon tanulóinak, akik társadalmi helyzetüknél fogva a Kollégiumban kapott ellátást, lakhatást nem tudván megfizetni különböző munkákra köteleztettek – felügyelete volt. Kötelessége volt a szolgadiákok gondviselete mellett azok nevelése és tanítása is.⁶⁶

A Coetus vezetőinek testülete mellett fontos szerepet kaptak az alacsonyabb szolgálati pozíciókat betöltő diákok, más szóval „közlegények”. Ezen alacsonyabb rangú csoport tagjai voltak az *oeconomus* (gazda), a *coquus* (ételesdiák, ételmezési felelős), az *explorator* (kémlelő), a négy *vigil* (éjjeliőr), valamint a *lotor* (mosogatódiák).⁶⁷

Az *oeconomus* a diáktársai közti rend fenntartójának számított. Hivatalát vasárnap reggeltől szombat estig töltötte be, majd átadta azt valamelyik társának. Erre a hivatalra rendszerint nem akadémiai szinten tanuló, hanem gimnáziumi osztályba járó, felsőbb éves diákokat jelöltek ki. Kötelessége a diákokat a felkelésre, illetve a lefekvésre figyelmeztetni, azaz hajnali 3 órakor a felkelésre, este 9 órakor pedig a lefekvés jelzése miatt harangozik.⁶⁸

A *coquus* hivatalát legfeljebb két hónapig viselte. Tisztségén kétfajta diákot is értünk. Az egyik a kisdíák, a másik pedig a nagydiák. A kisdíák(ok) kötelessége volt naponta kétszer, reggel kilenc és délután négy óra között a városba kimenni, és a Kollégium közössége számára készítettett, vagy a polgárok, vagy városi asszonyok által az iskolának adományozott ételeknek a rábízott edényekben, valamint a pénzadományoknak a Kollégiumba szállítása. A nagydiák (aki az étel, illetve az adományok begyűjtésén szintén részt vett) feladata volt a javak összegyűjtése, szállítása során a kisdíákok koordinálása. Népszerű tisztség volt, mivel ő állapította meg a befizetendő ételmezési díjat, így akár a maga részére is megtakaríthatott pénzt, emellett ezen munkájáról senkinek, még feljebbvalóinak sem tartozott elszámolással.⁶⁹

Az *explorator* mind időbeosztásában, mind tisztségének időtartamában hasonlóságot mutat a *coquusszal*. Hozzá hasonlóan az *explorator* is két hónapig tölti be pozícióját. Amiben eltér az, hogy jóval kevesebb haszonnal kecsegtet ez a feladatkör. Munkaköre alapján az *explorator* tekinthetnénk a Református Kollégium „hírszerzőjének”. Az *explorator* kötelessége, hogy megtudja, hogy a városban adódik-e valamilyen ünnepség, vagy jeles alkalom, amelyen az énekes diákoknak érdemes és egyben illendő volna megjeleneni.⁷⁰

A vigil kötelessége volt a Kollégium éjszakai biztonsága, csendje, nyugalma felett őrködni. Eredendően az éjjeliőri szolgálat valamely nagydiák által elkövetett mulasztás büntetése volt, többek közt ezzel is büntették a hungarizálást. Esténként szám szerint négy vigil őrizte az iskolát. Megfelelő okirat felmutatása nélkül senkit sem engedhettek ki az iskolából, vagy be az iskolába, idegeneket pedig semmilyen esetben sem. Folyamatosan figyelniük kellett a Kollégium környezetét, és észlelniük kellett minden külvilágból származó ingert, hogy az iskola biztonságát megóvhassák, ugyanis esetleges tűzvész, ellenséges haderő érkezése, vagy a város elleni rablóportya esetén a Kollégium csak rájuk számíthatott. Az éjjeliőrök tisztsége nagy felelősséggel járt. Ha a törvényt megszegték és feljebbvalóik kötelességmulasztáson érték őket, vétkük akár a Kollégiumból való kicsapatást is maga után vonhatta.⁷¹

A lotor az utolsó a sorban. Övé a Coetus egyik legalacsonyabb tisztsége, melyet rendszerint fegyelmi vétség büntetéseként szabtak ki. Szolgálati ideje három hónapig tartott, de amennyiben hanyagul végezte feladatát, pénzbírsággal és szolgálati idejének egy hónapos meghosszabbításával súlyosbították büntetését.⁷²

A Coetus egyik legalapvetőbb bevételi forrása jövedelmének növelésére az alamizsnagyűjtés volt, mely a protestáns szellemiségű magyar lakosság összetartásán, valamint felelősségvállalásán alapult. Az alamizsnagyűjtésnek több bevett formáját alkalmazták. A XVI. században ilyen volt a *kápsálás*, valamint a *szupplikálás*. A kápsálás alatt a Debrecenben és annak határában véghezvitt alamizsnagyűjtés értendő, melynek folyamán a diákok az akadémiai hallgatók vezetésével végigjárták Debrecen leggazdagabb családait, akiktől összegyűjtötték a pénzben, vagy terményben értendő adományokat, elsősorban a szegényebb diákok részére. A szupplikálás ennél nagyobb arányú, és eredményesebb alamizsnagyűjtés volt, mely az előbbinél sokkal nagyobb területet fedett le földrajzilag. A nyári szünetben valósult meg, mely ennek a hagyománynak köszönhetette hosszabb időtartamát. Alapjául az szolgált, hogy a Coetus Magyarország elérhető területeit „az északi Felvidéktől a Maros mentéig, a Szilágyságtól messze Komáromig és Baranyáig” kisebb, földrajzi értelemben vett zónákra, úgynevezett *spárták*-ra osztotta fel, és a különböző spártákba elküldte alamizsnagyűjtő diákjait. Fontos, hogy a diákok az adományt sosem (sem a kápsálásnál, sem pedig a szupplikációnál) ingyen vették át. Lehetőség, illetve képességeik szerint igyekeztek azt viszonzni valahogy. A jótétemények viszonzása megtörténhetett köszöntőkkel, énekekkel, vagy képzettebb diákok esetében akár prédikációval is. Így szolgálhatott az alamizsnagyűjtés alapként a később kialakuló *legatio* hagyományának, mely a Coetus életének szerves, meghatározó részévé vált.⁷³

III.4. A Kollégium fenntartása, gazdasági forrásai

„Nehéz időkben a tudományok asylluma volt, mely városunkat naggyá, a magyar nemzetiségnek fenntartó oszlopává, a magyar műveltség és tudomány metropolisává emelte, amely nem gazdag donációk jövedelméből, hanem az adakozó kegyelet oltáráról tartja fenn magát”⁷⁴

(Debrecen városának a Képviselőházhoz benyújtott kérvényéből, 1885.)

A Debreceni Református Kollégium óriási kulturális, valamint pedagógiai jelentősége Magyarországra nézve mind a mai napig vitathatatlan. Egy ilyen kiemelkedő fontosságú intézmény esetében lényeges azon tényezők figyelembevétele is, amelyek lehetővé tették, jelentőségének megalapozását; hogy a Kollégium megalakuljon; hogy önmagát, valamint

közösségét eltarthatja; hogy a pusztítások és a katasztrófák után újjáépüljön, és mind a mai napig fennmaradjon.

A három tagozatból összetevődő Kollégium fenntartása az ahhoz tartozó oktatási épületekkel, a diákok szállásaival, az oktatáshoz nélkülözhetetlen felszerelések biztosításával, a könyvtár fenntartásával, a tanítók és tisztviselők rendszeres fizetésével együtt meglehetősen jelentékeny költségterhet jelentett az intézmény számára. A vizsgált időszakban a református egyház és az ahhoz kötődő oktatási intézmények jelentős hátrányt kényszerültek elszenvedni a katolikus egyházzal szemben. Ellentétben a katolikus egyházzal, a protestánsok nem részesültek olyan támogatottságban (például királyi adományokban), amelyből finanszírozhatták volna önmaguk és iskoláik fenntartását is. A szükséges erőforrások előteremtése az iskola számára mindennapi gondot jelentett, melynek hatására fennmaradásának biztosítása végett egy önálló gazdasági-önfenntartási rendszert kellett kidolgoznia, mely nem valósulhatott volna meg a reformáció irányába elkötelezett, protestáns szellemiségű közösség támogatása nélkül. A Kollégium gazdasági szerveződése eltér a hagyományos gazdasági keretektől, ugyanis jelentős pedagógiai jelleggel rendelkezik. A hagyományos gazdasági termeléssel (gazdasági javak megtermelése, majd az azokból származó nyereség visszaforgatása a gazdaságba) ellentétben a Kollégium a megszerzett, vagy a neki adományozott gazdasági javakat, és azok nyereségét az oktatásba fektette – nem kézzelfogható, hanem szellemi értéket teremtve a társadalom számára –, a tudásba forgatta vissza.⁷⁵

A protestáns egyházak, valamint a Kollégium bevételének jelentős hányadát a protestáns hívek adományai szolgáltatták. A hívek megnyerésében jelentős szerepet játszottak a prédikátorok, akik beszédekben, akár bibliai példák segítségével is, igyekeztek tudomásukra hozni az adakozás jelentőségét (például: „*a jókedvű adakozót szereti az Isten*” [Kor. 9:7]). A protestáns egyház tisztaságának és szellemiségének megőrzése végett fontos szempont volt mindvégig az, hogy az adomány önkéntes alapon jusson az egyháznak.⁷⁶

A magyarországi közösségekben már jóval a reformációt megelőzően általános szokásnak számított, hogy a hívek vagyoni vagy társadalmi hovatartozástól függetlenül javaikból jelentős mértékben adakoztak felekezetük számára. Felfogásuk nem meglepő, hiszen a korabeli vagyonszemléletet, ahogy előbb a katolikusok, úgy később a protestánsok esetében is a Biblia tanításai alapozták meg. A két felekezet adományai között a jelentős különbség abban rejlett, hogy amíg a katolikus hívek adományai az egyházi vagyona nézve csak kiegészítő jelleggel bírtak, addig a református hívek adományai a protestáns egyház fenntartásának jelentős részét alapozták meg.⁷⁷

Egy olyan intézmény fenntartása esetén, mint a Debreceni Református Kollégium, fontos tényező, hogy az adományozó személyek, az adományozó közösség magáénak érzik az iskolát. Ebben a tekintetben a Kollégium nem szenvedett hátrányt, mivel valamennyi támogatója magáénak, vagy zozzá tartozónak érezte. Története során számos támogatója a legkülönbözőbb néprétegekből (vagy éppen népekből) került ki. Ide sorolhatók Debrecen városi közösségei, magánszemélyek, tisztviselők, erdélyi fejedelmek, vagy a későbbi időkben akár külföldi protestáns egyházak is.⁷⁸

A Kollégium első jelentős támogatói Debrecen város polgárai voltak. A városban három jelentős közösség állt fenn, amely az iskolát kész volt támogatni. Debrecen város vezetése, a városi tanács; a városi közösség, azaz a polgárok mint magánszemélyek; valamint a városi céhek.⁷⁹

A sorban első, a magisztrátus mindvégig a magáénak tekintette a Kollégiumot, amelyet bizonyít a városi jegyzőkönyvekben a „*schola nostra*” (a mi iskolánk) kifejezés, mely érzelmi kötődésre is utal. Ugyanakkor a város az iskolának tényleges tulajdonosa is volt. Debrecen XVI. századi történetére jellemző, hogy egyházi és vallási kérdésekben földesuraktól és uralkodóktól függetlenül viszonylag nagy szabadságot élvezett. Így kijelenthető, hogy a város parókiális jövedelmei, valamint ingatlanjai nem földesúri, egyházi, vagy királyi adományokból származtak, hanem a város tulajdonát képezték, azaz a Kollégium mindvégig világi tulajdonban volt. Debrecenben a városi vezetők egyben az egyházközség vezetőinek is számítottak, így a kezdeti időkben a protestáns egyházak nem rendelkeztek önálló gazdálkodással, hiszen fenntartását, tisztségviselőinek fizetését a városi tanács biztosította.

Debrecen városa privilégiumai miatt meglehetősen nyereséges városgazdálkodást szervezhetett meg. A városhoz tartozó birtokokból, a királyi haszonvételekből (kocsmá, illetve mészárszék működtetése, a vásártartás joga) és rendkívüli bevételeiből (például nyomda üzemeltetése) olyan gazdálkodást alakított ki, melynek haszna megfelelt egy közepes szintű uradalmi gazdálkodás jövedelmének, az ezekből beáramló pénzből pedig képes volt a Kollégiumra is forrásokat fordítani. A magisztrátus rendeleteiben is igyekezett a Kollégium érdekeit szolgálni.⁸⁰ Ilyen az 1556. május 21-én kelt rendelkezés, melyben a város a temetéseken éneklő diákoknak kijáró fizetséget állapítja meg: „...amikor halotthoz vagy temetésre a tanulók közül bárkit a nyugvóhelyre vagy kikísérésre küldenek (...) 16 dénár fizetést kapjanak (...) felerészét az iskolamester kapja, a másik része a szegény diákok hasznára járjon, akiknek semmi jövedelmük nincs.”⁸¹

Szintén a magisztrátus határoz úgy 1592-ben, hogy az addig az ispotályt gazdagító jövedelmek a „*scholában tanuló deákoknak hasznokra és táplálásokra rendeltessenek*”. A kiemelkedő jelentőségű határozat értelmében az 1592-es évtől a következő jövedelmek gazdagítják a Kollégiumot: Debrecen malmainak „*hasznai és jövedelme*”, illetve az elkóborolt marhák és a magvaszakadt jószágok harmadrésze.⁸² Emellett a város támogatta a peregrinációt, azaz a diákok külföldi egyetemjárását, és jelentős részt vállalt magára a tanárok fizetéséből. 1549-ben a Debreceni Református Kollégium első tanszékét ugyancsak a városi tanács alapította meg, így az azon tanítók fizetését is finanszírozta. Minden forrást egybevetve a debreceni református egyház által, így közvetve a városi tanács által adományozott beneficium, melyben a Kollégium részesült, éves szinten 60 000 forintra tehető.⁸³

A városi polgárok szintén kivették részüket az intézmény támogatásából. Támogatták a peregrinációt, például 1584-ben három Wittenbergbe utazó deák tanulmányait finanszírozták.⁸⁴ A támogatás másik módja volt az adomány, mely önkéntes adakozás volt a Kollégium hasznára, és az iskola saját belátása szerint használhatta fel.⁸⁵ Az első adományozó Gyöngyösi Szűcs János debreceni polgár felesége volt 1575-ben, aki 25 forintot adományozott. Őt követte Fodor Pál 100 forint adományozásával.⁸⁶ Harmadik fajtája a támogatásnak a hagyomány volt, mely kizárólag végrendelet útján jutott el a Kollégiumhoz, melyben a végrendelkező személy megszabta az összeg felhasználásának módját.⁸⁷ Az első hagyományozás Tiszta Máté debreceni polgár 1595-ös végrendelete, melyben 6 forintot hagy a kollégiumra: „*Én, Tiszta Máté (...) Teszek testamentumoth (...) javaimról (...) Az Scolába hagyok Ft 6 az deákoknak...*”⁸⁸

Nem maradhattak el a debreceni céhek támogatásai sem, melyek a városban a protestantizmus iránti elkötelezettségük miatt nagy hangsúlyt fektettek a nevelésre. A korabeli céhszabályzatok nemcsak az iparosok vallásosságát tükrözik, hanem azt is, hogy

milyen lényeges volt számukra az alamizsnaosztás, melyet céhszabályzataikba is belefoglaltak.⁸⁹

A Kollégium jelentős, XVI. századi főnemesi támogatójának tekinthetjük Ecsedi Báthori Istvánt, országbíró, Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem unokaöccsét is, aki maga is protestáns lévén nagymértékben támogatta a protestáns oktatásügyet, így a Kollégiumot is. Somos-Ujfalvi Péter, a Kollégium rectora és a deákok gyászversekben siratták meg halálakor.⁹⁰

III.5. A peregrináció, és a kapcsolat Wittenberggel

A külföldjárás, vagy hagyományos nevén peregrináció hagyománya meghatározó volt mind a Református Kollégium, mind Debrecen városának történetében, a katolikus, illetve protestáns közösségekben egyaránt. A „peregrinus”, vagy „akadémiát látogató” névvel illették azokat a diákokat, akik tanulmányaik folytatása, vagy annak befejezése végett valamely külföldi akadémiára, egyetemre iratkoztak be és ott tanultak. Nyilvánvaló, hogy a lelkeszi hivatás elnyerése nemcsak a peregrinus diákok sajátja volt, ugyanis a diákok legnagyobb része nem engedhette meg magának a külföldi képzést. Erre lehetőség volt itthon is, viszont teljesen biztos, hogy a külföldön tanuló diákok a magasabb oktatási színvonal miatt sokkal magasabb szintű képzettségre tehettek szert.⁹¹

A peregrináció legfontosabb oka és életre hívója, hogy viszonylag sokáig Magyarországon egyáltalán nem működött protestáns egyetem, sőt 1635-ig (a Nagyszombati Egyetem megalapításáig) még katolikus sem, mely a külföldi felsőoktatási intézményekhez felérő színvonalú oktatást biztosított, vagy tartósan fennállt volna.⁹²

A XVI. században a külföldi tanulmányok szempontjából a protestáns diákok között jellemzően a fontosabb európai protestáns országok, azaz Németország (Wittenberg, Lipcse, Odera-Frankfurt, Heidelberg, Jéna), Anglia (Oxford, Cambridge, Edinburgh), Hollandia (Leiden, Franeker), illetve Svájc (Genf) egyetemei számítottak népszerűnek.⁹³

A külföldre induló debreceni diákok tanulmányainak árát jellemzően kétféle módon fizethették ki. Az egyik eset, hogy vagy egy-egy városi támogató, vagy maga a városi tanács finanszírozta azt. A másik, hogy a tanulmány költségeinek fedezésére a Coetus házipénztárából (*bursa sacra*) teremtték elő a szükséges összeget. Ugyanakkor a támogatás szerves részének számított az is, hogy a támogatott magát aláírással és kézfogással kötelezte arra, hogy hazatérését követően kizárólag lelkipásztori állást vállal. A támogatás biztosításában számos esetben az is közrejátszott, hogy az iskolai, vagy városi vezetés a megtámogatott ifjú deákban olyan tehetséget látott, mely egy eredményes külföldi tanulmányút eredményeképp a város lelkipásztorává, vagy a Kollégium professzorává léptetheti elő a jövőben.⁹⁴

A Debreceni Kollégium belső szervezetében, eszmeiségének megalapozásában, rendkívül fontos szerepet játszott a wittenbergi egyetem. 1522-től tanultak itt magyar, 1529-től pedig debreceni diákok is, akiket később számos társuk követett, akár éves szinten többen is (például 1588-ban egyszerre öt debreceni diák utazott Wittenbergbe). Wittenberg jelentőséget a Református Kollégiumban továbbá az is megmutatja, hogy a Kollégium első írásos forrásokban is fennmaradt 12 rectora, akik 1549-től 1588-ig tevékenykedtek Debrecenben valamennyien wittenbergi diákok voltak.⁹⁵

Wittenbergben a magyar diákok, hasonlóan a más nemzetiségű, az egyetemen tanuló diákokhoz, kisebb köröket, eredeti megnevezéssel *bursákat* alkottak. Szervezetében a wittenbergi magyar bursa szolgált a későbbi Coetus alapjaként a Debreceni Református Kollégiumban.

Wittenberg örökségének fontosságát bizonyítják a Kollégium törvényei is, melyek a későbbiekben is a wittenbergi hagyományokat veszik alapul, és visszautalnak rájuk, akár olyan időkben is, amikor a wittenbergi egyetem már veszített korábbi népszerűségéből.⁹⁶

A wittenbergi hagyományok nemcsak szervezeti szinten érvényesültek, hanem eszmei, illetve morális viszonylatban is. A Debrecenben is átvett szervezeti alapok hozzájárultak egy hatékony, jól működő, stabil hierarchiával rendelkező diákönkormányzat, a Coetus létrehozásához, ugyanakkor szellemiségével, szigorú szabályaival rászorította a Kollégium diákjait az erkölcsös életvitelre, magyar mivoltuk megőrzésére (például ruházkodásuk tekintetében), valamint a folyamatos, szorgalmas tanulásra is.

III.6. A teológiai oktatás a Debreceni Református Kollégiumban

Debrecen városában a XVI. század harmincas éveitől kezdődően van jelen a reformáció, mely fokozatos térnyerésével befolyást szerez az oktatás felett is a Kollégium révén, így a XVI. századtól kezdődően jelen van a teológia oktatása is. A kollégiumi oktatás hármas tagozódásának legmagasabb színvonalú, hat évet kitöltő tagozatát jelentette a kollégiumi akadémiai képzés, melynek keretében folyt a teológia oktatása, és így a debreceni lelkészképzés is a XVI. század óta. A képzés felállítása szükséges volt, mivel így egyaránt lelkészekkel lehettek ellátva az ország azon területei, ahol jelenlétük szükséges volt; valamint azért, hogy a külföldre utazó peregrinusok a szükséges vallástani előképzettség birtokában kezdhessék meg tanulmányaikat valamelyik neves külföldi egyetemen. Annak, hogy a debreceni lelkészképzés már a kezdeti időszakban magas színvonalon működött, nagy elismertségnek örvendett, és az itt kinevelt lelkészek az ország számos egyéb térségében tevékenykedtek, híres bizonyítéka a dunamelléki protestáns közösségek levele, akik alkalmas lekipásztor biztosítása végett levelükben a Debrecenhez fordultak segítségért.⁹⁷

A Kollégiumban elérhető legfelsőbb képzés tagozatához való tartozás sokkalta jelentősebb tényezőnek számított a Kollégiumban, mint az alsóbb „elemi” vagy „gimnáziumi” szakok esetében, melyet több fennmaradt tényező is bizonyít. Ezek egyike volt a *subscriptio* hagyománya. A *subscriptio* lényege, hogy a magasabb, „akadémiai” szintű oktatásba lépő diákok „aláírtak az iskola törvényeinek” (*subscribáltak*), így fejezve ki azok iránti engedelmességüket, majd ezt követően a jelenlévő tanáraikkal, professzoraikkal – szintén engedelmességük jeleként – kezet fogtak. A subscribált diákok névsorát a Subscriptió jegyzőkönyv örökölte meg, melyben 1588-tól kezdődően vannak dokumentálva „az iskola törvényeinek aláírt” diákok nevei.⁹⁸ A Debreceni Kollégiumhoz köthető teológiai képzés kiindulási évének 1588-at tekinteni mégsem volna helytálló, hiszen már az 1567-es debreceni zsinat rendelkezett a teológiai tanulók előképzettségéről, valamint a teológia oktatásának menetéről: „Azért a keresztyének iskoláiban elsőben a nyelvek ismérte, latin s görög nyelvtan (a hol lehet zsidó is) észtan, szónoklattan és más a theologia ismeretére megkivántató tisztességes tudományok taníttassanak, azután a hittudomány, a szent írás görög és latin nyelven adassanak elő az ifjúságnak.”⁹⁹ A másik fontos hagyomány a teológiát tanuló diákok közt a tóga, azaz az iskolai egyenruha viseletének kötelezettsége volt. Az egyenruha viselete, mint a wittenbergi magyar bursa hagyományainak egyike került a Debreceni Református Kollégiumba. Kezdetben az egységes, konkrétan meghatározott egyenruha még nem alakult ki, helyette inkább a ruházkodásban is az egyszerűsége volt a hangsúly, ezzel felidézve a próféták, apostolok, és a tanítványok szintén egyszerűsége törekvő viseletét. Elsődleges szempont volt, hogy a lelkészi vagy tanítói pályára készülő deák jövődöbeli hivatásához és annak komolyságához megfelelően igazodó ruhadarabokat

viseljen. A deákok öltözködését nagy szigor szabályozta, mely megnyilvánul az 1593-as keresztúri zsinat döntésében is, mely kicsapással fenyegeti azt a tanulót, aki a hagyományos, egyszerű öltözködését az iskolába nem illő, kirívó ruházatra cserélné. A tógás diákok ruházatának első konkrét meghatározására egyébként majd csak 1624-ben került sor, a váradi zsinat határozatai alapján. Ennek darabjai a következők voltak: bokáig érő fekete kapcsos dolmány, mely fehér gombokkal kapcsolódik; felette a sárga zsinóros díszítéssel ellátott zöld színű posztóból készült sárga szegélyű tóga, valamint hozzátartozott egy hosszúkás, henger formájú kunsüveg, hagyományos nevén „sinkó”, mely nyestbőrből készült; a hagyományos lábbeli pedig a csizma volt.¹⁰⁰

A debreceni lelkészképzés kialakulásában jelentős szerep jutott Méliusz Juhász Péternek, akinek a reformáció minél hatékonyabb terjesztése, megerősítése miatt egyre több segítőt, „munkatársakra” volt szüksége, ugyanis a magyar reformáció még a katolicizmusról áttért első nemzedéke már kihalóban volt, a külföldi egyetemekről érkező diákok létszáma pedig nem volt megfelelő a reformáció hatásos terjesztése és további szervezése szempontjából. Így szükségessé vált, hogy a Kollégium (és Méliusz) itthon, Magyarországon is megkezdje a protestáns lelkészek kinevelését.¹⁰¹

A Debreceni Kollégiumban a teológiai oktatás korai időszakában még nem történt meg a vallástan egymástól elkülönülő szakokra osztása, hanem az minden szakcsoportot magába foglalt, emellett az „instrumentális” tudományokat (nyelvek, dialektika és retorika) is. Az oktatás menetében népszerűek voltak Melanchton tankönyvei, mind a nyelvtani, retorikai, dialektikai képzésben, mind a teológiai oktatásban felhasználták „Loci communes” című művét. A teológiai képzés nagymértékben alapult a leírt vallástani témájú szövegek megtanulásán, valamint azok magyarázatának meghallgatásán. Fontos szerep jutott a káték tanításának is, mely a rectorok munkájának lehetett a része. A külföldi reformátorok kátéi mellett a magyarországiak is előtérbe kerültek, például Méliusz, Siderius, Szikszai Hollopoeus Bálint, vagy Szárászi Ferenc kátéi. Ezek a magyar nyelven írt művek hidalták át az oktatás latinsága és a protestáns gyülekezetek anyanyelvisége közti határt, illetve bizonyos szempontból előmozdították az anyanyelvi oktatás ügyét is. Emellett számos gyakorlati módszerre hagyatkozhattak a deákok, úgymint a disputációkra, amelyek a retorikai készségeket is erősítették, és collatiókra, azaz nyolcfős tanulókörök működésére. A gyakorlati képességek fejlesztésében fontos szerep jutott továbbá a partikularendszer kialakulásának is. Egyes diákok, kollégiumi tanulmányaik közben, vagy azokat befejezve ugyanis megkaphatták azt a lehetőséget, hogy egy-két évre valamelyik vidéki gyülekezetbe mehettek ki tanítani. Így a diák későbbi pályájára készülődve gyakorolhatott, díjazásban részesült, amelyből fenntarthatta magát, vagy külföldi tanulmányaira fordíthatott. A Kollégiumban megszerzett tudást pedig eljuttathatta a vidék kisebb közösségeinek is, így emelve azok kulturális színvonalát is.¹⁰²

IV. A Debreceni Református Kollégiumhoz kötődő kiemelkedő XVI. századi személyek, tanárok, diákok életrajzi összefoglalása

A magyarországi reformáció története kétségkívül számos rendkívüli életúttal és munkássággal rendelkező alakot tudhat magáénak, akik valamennyien hittek az elveikben, kitartottak protestáns meggyőződésük mellett, és életművükkel gazdagították a magyar kultúrát és a magyar protestantizmust. A következő fejezetet közülük azon XVI. században

elő személyeknek szentelem, akiknek kiemelkedő életműve nemcsak Magyarországgal, a magyar kultúrával köthető egybe, hanem Debrecennel, és így a Református Kollégiummal is.

IV.1. Méliusz Juhász Péter (1532?–1572)

A XVI. századi magyarországi, és debreceni reformáció egyik legkiemelkedőbb alakja Méliusz Juhász Péter. Prédikátor, számos protestantizmushoz köthető mű szerzője, református püspök, valamint a Református Kollégium támogatója. Kisnemesi családban született 1532 táján a Tolna megyei Horhiban. Eredendően lutheránus tanításban részesült, később Szegedi Kis István hatására kezdett a kálvini irányzat felé fordulni. Külföldre ment tanulni, Wittenberg egyetemére, ahol magától Melanchtontól tanult. 1558-ban került Debrecenbe az Enyingi Török család és Szegedi Gergely debreceni lelkipásztor támogatása révén. Olyan protestáns közösséget álmodott meg, amely saját, közösségi szinten értelmezett vallástani tételek alapján működött. Jelentős szerepet vállalt Huszár Gál száműzött prédikátor Debrecenbe szöktetésében, aki a szintén Debrecenbe menekített nyomda segítségével fontos szerepet vállalt a Református Kollégium hírnevének megalapozásában. 1561-től Debrecen esperese. Személyében a Kollégium jelentős támogatóra talált. 1562-ben a katolicizmus elleni állásfoglalás okán állította össze több prédikátor társával, köztük Szegedi Gergellyel közösen a *Debrecen-egervölgyi hitvallást*, majd 1563-ban készültek el *Magyar prédikációk* és *Válogatott prédikációk* című művei. Az 1567-es debreceni zsinaton az unitáriusok ellen küzdött, és a továbbiakban ellenük szervezte tovább a magyarországi helvét irányzatot. Debrecenben hunyt el 1572. december 25-én.¹⁰³

IV.2. Szegedi Gergely (1536?–1566)

A magyarországi református egyház megalapítóinak egyike, debreceni diák, költő, prédikátor, a Debreceni Református Kollégium rectora, majd Debrecen esperese. Feltehetően 1536 táján született Szegeden. Korai tanulmányait a debreceni iskolában végezte, nagydiákként gondja volt a fiatalabb növendékek tanítására is. Főnemesi támogatással folytatta tanulmányait a wittenbergi egyetemen, ahol a magyar Coetus tagja. Itt a diákok közül a reformáció helvét irányzatának egyik első képviselője volt. Egy év elteltével tért haza, majd Eperjesen és Kassán működött prédikátorként, ahova a város prédikátorának is meghívták, azonban ezt visszautasította, mivel ekkor már Debrecenben a Kollégium rectoraként alkalmazták. Szintén 1557-ben, Kálmáncsehi Sánta Márton halála után átvette Debrecen lelkészségét, valamint a debreceni egyházmegye esperességét. 1558-ban beosztottként kapta maga mellé Méliuszt, akivel vallástani nézeteltéréseik ellenére közösen váltak a Debrecen-egervölgyi hitvallás, valamint egy 1562–63-ban kiadásra kerülő debreceni énekeskönyv szerzőivé. 1561-ben debreceni esperesi címét Méliuszra ruházta. 1563-ban elhagyta Debrecen, majd haláláig udvari lelkészként tevékenykedett Tokajban és Egerben. 1566. december 20-án érte a halál Egerben.¹⁰⁴

IV.3. Félegyházi Tamás (1542?–1586)

Debreceni diák, számos külföldi egyetem hallgatója, a Debreceni Kollégium rectora, valamint a XVI. század legnagyobb műveltségű magyar teológusainak egyike. Debrecenben született 1542 táján, kezdeti tanulmányait is Debrecenben végezte 1557-től 1561-ig. 1561-től 1567-ig a krakkói, a boroszlói, az odera-frankfurti, és a wittenbergi egyetem diákja. 1567-ben tért haza, előbb Mezőtúron tevékenykedett rectorként, majd 1568-ban Debrecenbe kapott

meghívást a Kollégium rectori állására, melyet 1570-ig be is töltött. Ebben az évben elhagyta Debrecent és Kolozsvárra ment, ahol a helyi református iskolában tevékenykedett, és aktívan kivette részét az unitárius egyház elleni hitvitákból. Később a város visszahívta megbecsült tanítóját, így 1571-ben visszatért, és még egy évig tevékenykedett rectorként. Méliusz végakarata szerint Félegyházi követte őt mint debreceni lelkész, majd a debreceni egyházmegye esperesévé is válik. Ezt a tisztséget egészen pestis miatt bekövetkező haláláig, 1586. január 17-éig töltötte be.¹⁰⁵

Számos művel gazdagította egyházi irodalmunkat, melyek közül fennmaradt, „Az keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás”; a „Catechesis”, vagy az „Az mi Urunk Jézus Krisztusnak újtestamentoma” bibliafordítás. Mindezek magas szintű teológiai munkásságáról tanúskodnak, melyeket debreceni lelkipásztorsága alatt szerzett.¹⁰⁶

IV.4. Újfalvi/Szilvásújfalvi Anderkó Imre (1560?–?)

Újfalvi Anderkó Imre, sárospataki, majd wittenbergi diák; a Debreceni Református Kollégium rectora, az „Admonitiones” pedagógiai mű szerzője, a Kollégium oktatási rendszerében jelentős reformok véghezvivője volt.

Újfalvi Imre 1560 táján született Zemplén megyében. Kezdeti tanulmányait Sárospatakon végezte, ahol collaboratori pozíciót is betöltött. Később Nagybányán, valamint Nagykőrösön tevékenykedett rectorként, majd megkezdte külföldi tanulmányait. 1591-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre, majd 1595-től Heidelbergben tanult egészen 1599-ig. Tanulmányait követően bejárta Svájcot, Franciaországot, Hollandiát, és Angliába is elutazott. Külföldi tanulmányait megszakításokkal végezte, ugyanis 1596 őszén a Debreceni Kollégium rectoraként kezdett tevékenykedni, és állását egészen 1599-ig töltötte be. Ezután lelkészként, majd a debreceni traktus espereseként működött, később Várad és Bihar esperese lett. Működése során szembekerült a püspöki vezetéssel, melynek következtében bebörtönözték, és 1615-ben száműzték. Halálának helye, ideje, körülményei tisztázatlanok.¹⁰⁷

A Debreceni Református Kollégiumban a XVI. század végén vállalt pedagógiai szerepe kiemelkedő jelentőséggel bír. 1597-ben adta ki pedagógia témájú tankönyvét, melynek címe „Admonitiones de ratione discendi, atque docendi” volt, melyet a vidéki rectorstágot teljesítő diákok részére készített. Művében kitért korának magyar iskolaügyi helyzetére, a diákok írásra-olvasásra tanításának módszereire és annak szabályaira, beiskolázására, előmenetelére, és a tantervre is.¹⁰⁸

IV.5. Szenczi Molnár Albert (1574-1634)

Szenczi Molnár Albert a XVI-XVII. század fordulójának jelentős református személyisége, a Debreceni Református Kollégium diákja, lelkész, tanító, aki zsoltárfordítóként, nyelvészként és íróként is nevezetes.¹⁰⁹

1574-ben született a Pozsonyhoz közeli Szencen, mezővárosi polgárcsalád gyermekeként. Iskolai tanulmányait Győrben és Göncön folytatta, illetve egész életére kihatott, hogy mint levélvivő, segédkezhetett a vizsolyi Biblia elkészítésében.¹¹⁰ Ezt követően Debrecen városában, a Református Kollégiumban folytatta tanulmányait, 1588-tól 1590-ig.¹¹¹ Ekkor kedvelte meg igazán a magyar nyelvű könyvek olvasását, annak ellenére, hogy az iskola szellemisége ezt nem támogatta. 1590-től kezdte meg külföldi tanulmányait. Bejárta a legjelentősebb német protestáns kulturális központokat, számos városban élt és tanult.

1629-ben költözött végleg haza Magyarországra, előbb Kassán élt, majd Kolozsvárra költözött. Itt halt meg pestisben 1634-ben.¹¹²

A *Dictionarium latino-hungaricum*, illetve *Dictionarium ungarico-latinum* szótárak tekinthetők első műveinek, melyek 1604-ben jelentek meg Nürnbergben. Magyarra fordította és Herbornban adatta ki a Theodore de Bèze által is szerzett genfi zsoltároskönyvet, versekben. A mű „*Psalterium ungaricum*” néven jelent meg, mellyel Szenczi maradandót alkotott, ugyanis ezen műve az elkövetkező időszakban folyamatosan megjelent, és napjainkig a református énekeskönyv része. Az általa magyarra fordított 90. zsoltár a magyar reformátusok himnuszának számít. Szenczi Molnár Albert kiemelkedő életművet hagyott az utókorra, munkássága révén a magyar protestantizmus megőrizhette az anyanyelvet. Szinte egész életét végigkísérő peregrinációja példát állított valamennyi őt követő deák elé.¹¹³

V. Összegzés, befejezés

Visszatekintve Debrecen történelmére – beleértve a protestantizmus előtti időket is – megállapíthatjuk, hogy a reformáció sorsfordító hatású esemény volt a város életében. Írott forrás először 1235-ben említi Debrecen nevét, egy olyan települését, amelynek se folyója, se hegye, amely nem máshol, mint a puszta közepén jött létre. Évszázadokig Várad árnyékában, legfeljebb a civisek szorgalma és a település mezőgazdaságra és kereskedelemre épülő gazdasága különböztette meg a várost a környékbeli településektől. A reformáció megjelenése, a város ellentmondást nem tűrő elköteleződése az új vallási irányzat mellett, a Református Kollégium megalapítása 1538-ban Debrecen kulturális értelemben egy másik dimenzióba léptette.

Amikor arról beszélünk, hogy a városban a reformáció megerősödéséhez, és a Kollégium létrejöttéhez a gazdasági feltételek is rendelkezésre álltak, azt jelenti, hogy a XVI-XVII. században Debrecen valóban az ország egyik leggazdagabb települése volt, mely 1000 négyzetkilométer nagyságú birtokkal, kiterjedt, szinte egész Európát behálózó kereskedelmi kapcsolattal rendelkezett. A körülmények tehát valóban ideálisak voltak ahhoz, hogy a reformáció erős bástyája legyen a város. De a gazdasági feltételek önmagukban nem vezettek volna el ide, ha a város polgárai, a civisek áldozatkészsége nem segíti a Kollégium létrehozását. Ma is elgondolkodtatónak tartom, hogy milyen jövőbe látás, hit és bátorság kellett ahhoz, hogy Debrecen vezetői – amikor reális veszély volt Magyarország megsemmisülése, amikor a három részre szakadt ország urai egymás ellen viseltek hadat, amikor Debrecennek saját békéje miatt a három hatalom határán mindenkinek meg kellett fizetnie az adót – az oktatásban lássák a város fejlődésének biztosítékát.

A mai Debrecen sokat köszönhet a reformációnak. 2017-ben a reformáció 500. jubileumi éve alkalmat is ad arra, hogy debreceniként, diákként mélyebben foglalkozzunk ezzel a témával. Ezért is tartottam hálás kihívásnak e munka elkészítését. Meggyőződésem, hogy Debrecen a reformáció folyamata nélkül ma nem lenne ilyen meghatározó jelentőségű város az ország életében. Elég, ha arra gondolunk, hogy a mai Debrecen egyik legnagyobb erőssége, a Debreceni Egyetem a Református Kollégiumra épülve jött létre. Az ősi iskola fenntartói ugyanis az évtizedek óta tervezett nagy vállalkozás érdekében lemondtak főiskolai fakultásaikról. Az új egyetem a Kollégium épületeiben és tagozataiból alakult meg, a 27 újonnan kinevezett egyetemi tanár közül 17 korábban a Kollégium professzora volt. A reformáció emblematisztikus intézménye a

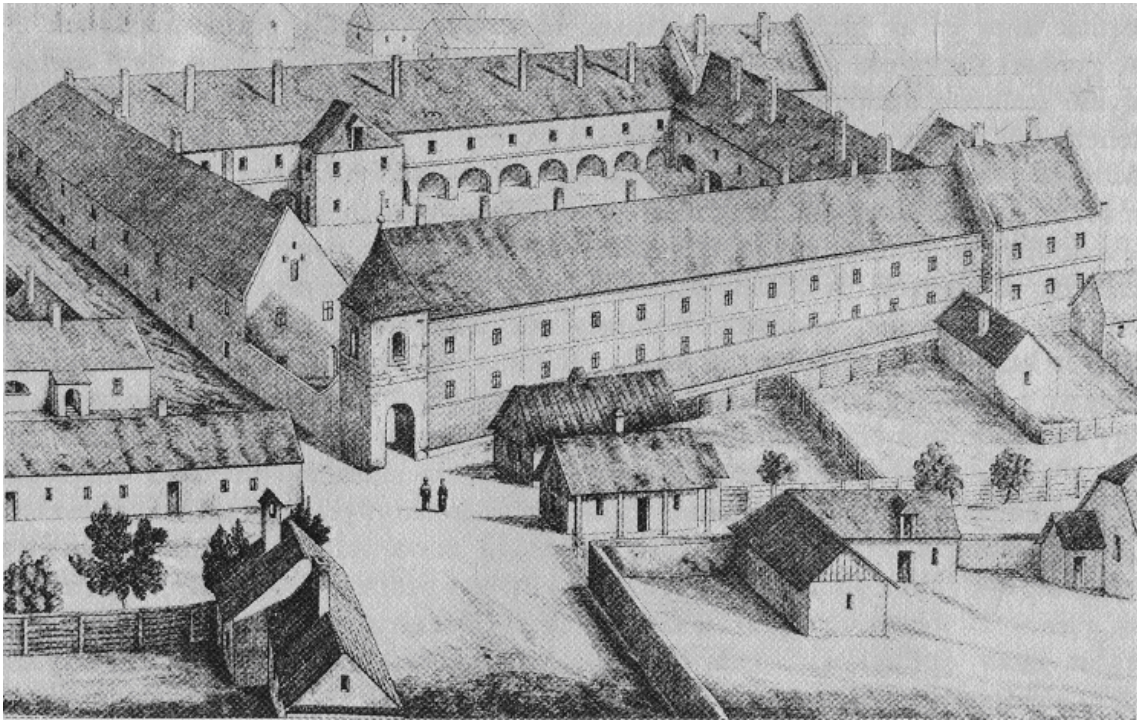
Papp Gergely: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium a XVI. században
A magyarországi reformáció kibontakozása és hatásai a hazai művelődésre a XVI. században

gimnázium mellett, ma a Református Hittudományi Egyetemnek ad otthont, az ország egyik legszebb kora klasszicista műemlék épületében, amely 2013-ban Magyar Örökség Díjat kapott, majd 2015-ben a Nagytemplommal együtt a nemzeti emlékhelyek közé sorolták.

Így kapcsolódik hát össze a múlt a jelennel és mindez az oktatáson keresztül a jövővel Debrecenben. Mindaz, amit a város a reformációtól kapott az elmúlt, közel 500 évben tiszteletet és elismerést érdemel, amelyre debreceniként személyesen is büszke vagyok.

MELLÉKLETEK - Képgyűjtemény

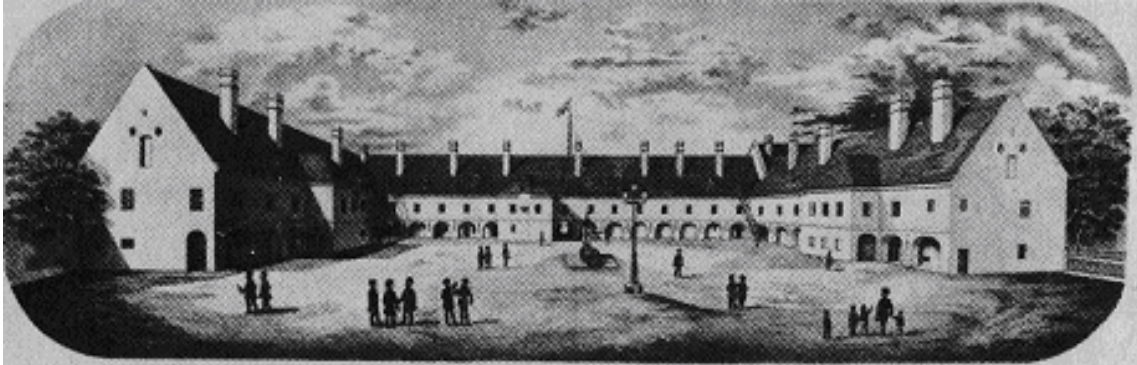
1. kép: A Debreceni Református Főiskola Ó épülete és környezete az 1802-i tűz előtt madártávlatból

Forrás: A Debreceni Református Kollégium története (1988). Szerk.: BARCZA József. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 356.

Digitális elérhetőség: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=8> [Letöltés napja: 2017. 06. 07.]

2. kép: A Debreceni Református Kollégium (1869)

Az alkotó: Kallós Kálmán (1820?–1877) híres magyar festő és grafikus. Debrecenben, majd Aradon rajztanárként dolgozott.

Forrás: A Debreceni Református Kollégium története (1988). Szerk.: BARCZA József. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 356.

Digitális elérhetőség: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=8> [Letöltés napja: 2017. 06. 07.]

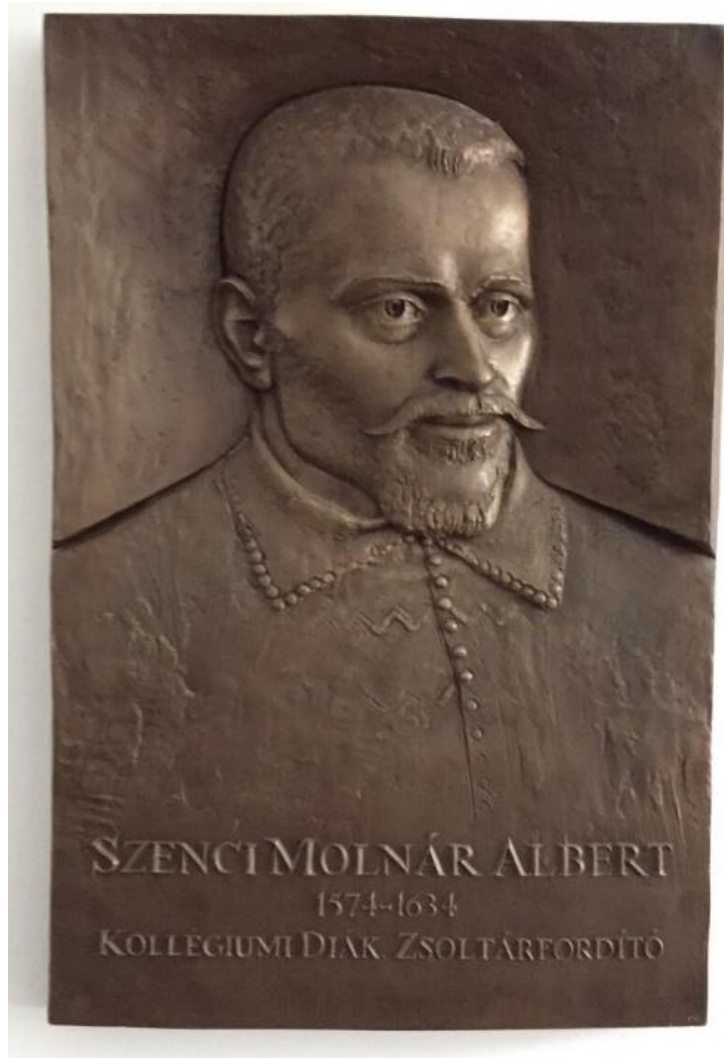
3. kép: Méliusz Juhász Péter szobra

Méliusz Juhász Péter szobra, Debrecenben, az Egyetem téren, a Debreceni Egyetem főépülete előtt áll. A neves református személyiségek elhelyezése jelképesen is hangsúlyozza, hogy az egyetem vállalja a Református Kollégium örökségét és folytatni kívánja azt.

Forrás: <http://reformacio.mnl.gov.hu> [Letöltés napja: 2017. 02. 14.]

4. kép: Szenczi Molnár Albert domborműve a Debreceni Református Kollégium falán

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

5. kép: A debreceni András templom – Zoltai Lajos festménye

A debreceni régi gyülekezeti helyről a Zoltai Lajos által festett képet a Debreceni Református Kollégium őrzi. Az egykori András templom alapjának maradványait rekonstruálták, azok a mai Nagytemplom melletti Romkertben tekinthetők meg.

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

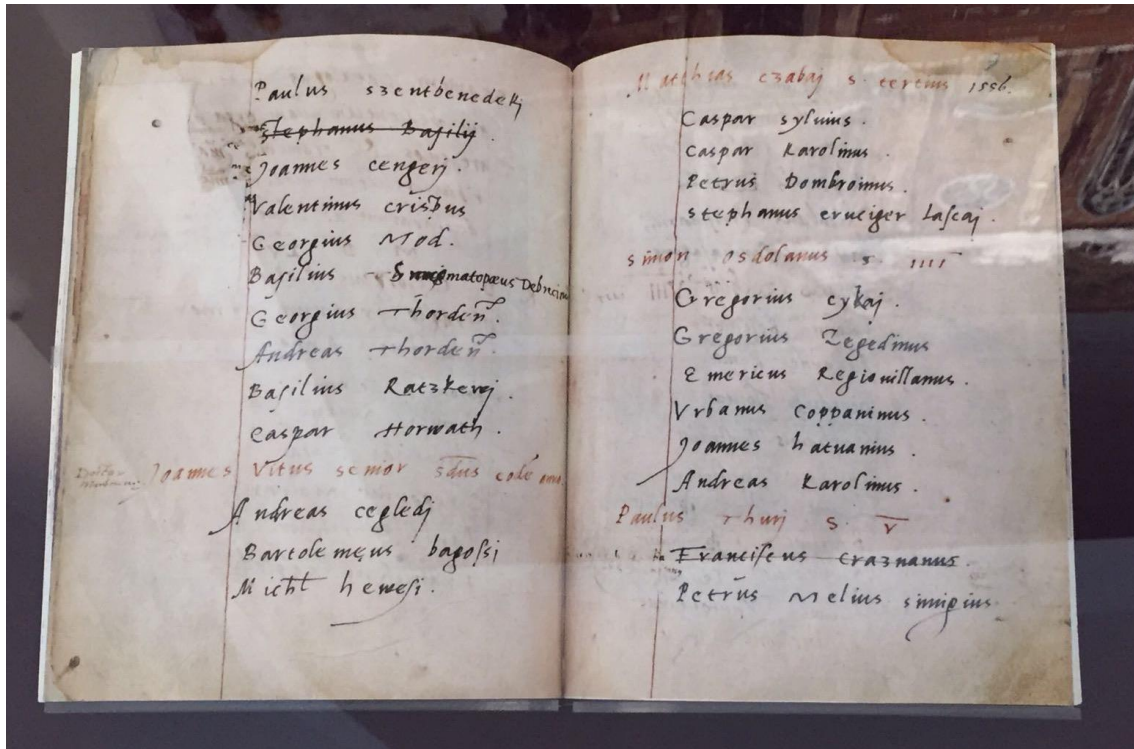
6. kép: A Debreceni Református Kollégium pecsétje

A wittenbergi magyar bursa pecsétjén ugyanaz az ábra szerepelt, mint a Református Kollégium pecsétjén.

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

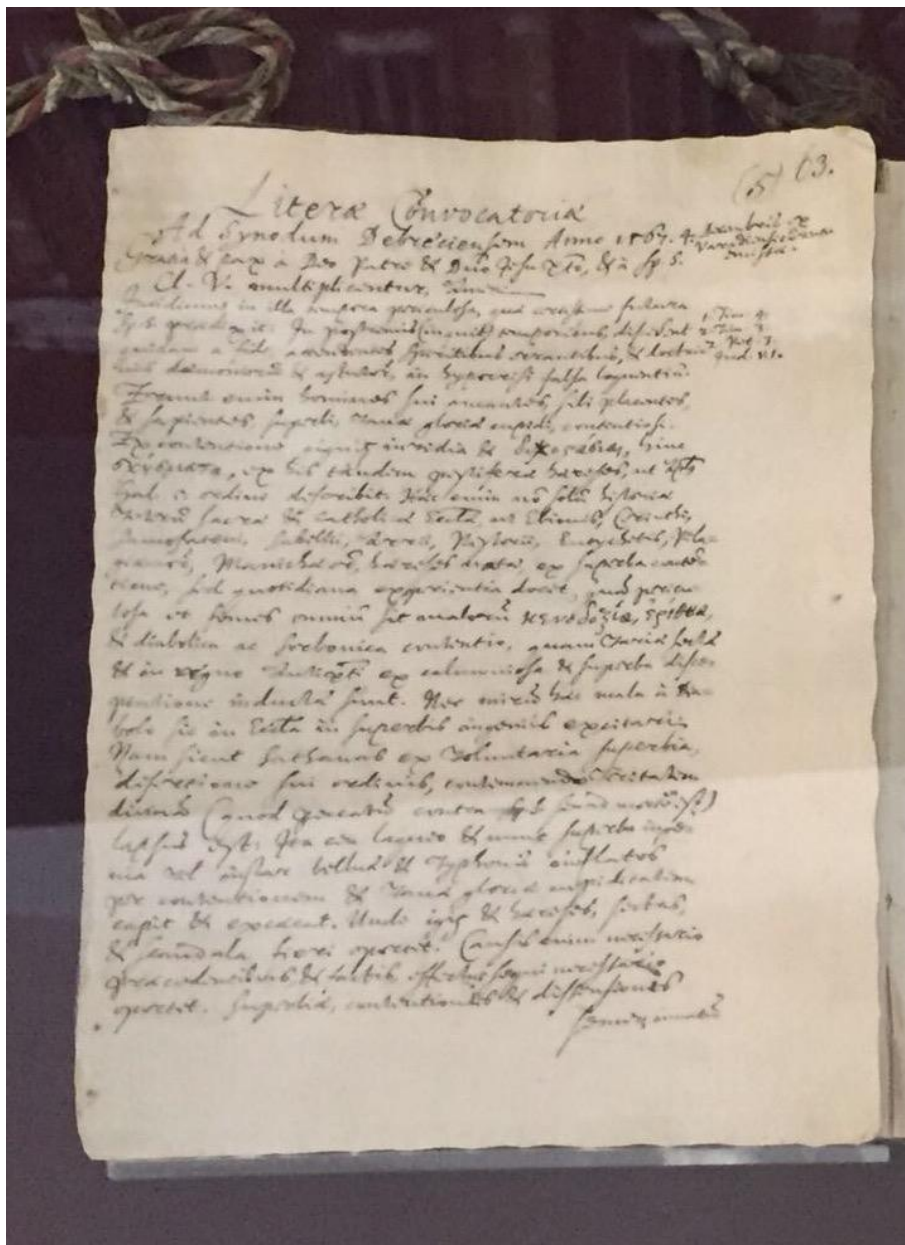
7. kép: A wittenbergi magyar bursa névsora

A névsorban fellelhető Méliusz Juhász Péter neve.

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

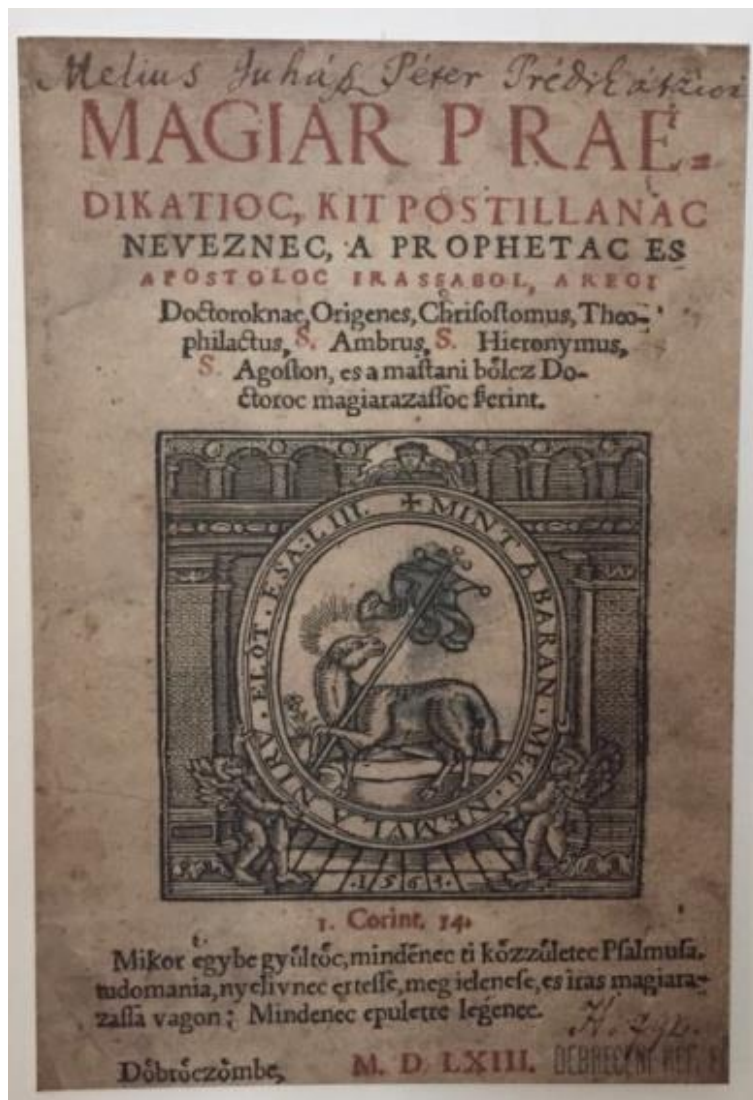
8. kép: A debreceni zsinatot összehívó levél 1567-ből

Az írás rögzítette, hogy kik részesülhetnek királyi kegyelemben, továbbá meghatározta azokat a bűnöket, amelyeket halállal (a világi hatóság fegyverével) kellett büntetni. Ezek voltak: emberölés, paráznaság, hitszegés, házasságtörés, vérfertőzés, „obszcné fertelmeskedés”.

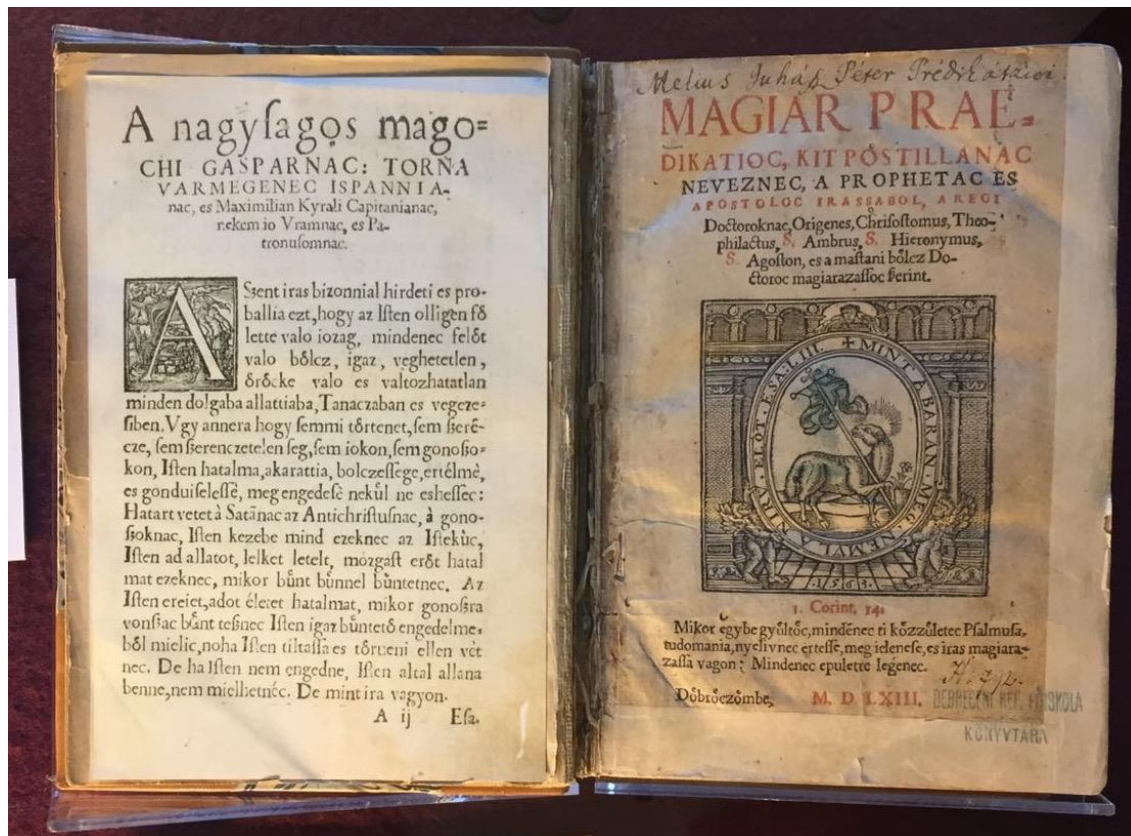
Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

9. kép: Méliusz Juhász Péter Magyar Prédikációk című művének címlapja a Debreceni Református Kollégium falán

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

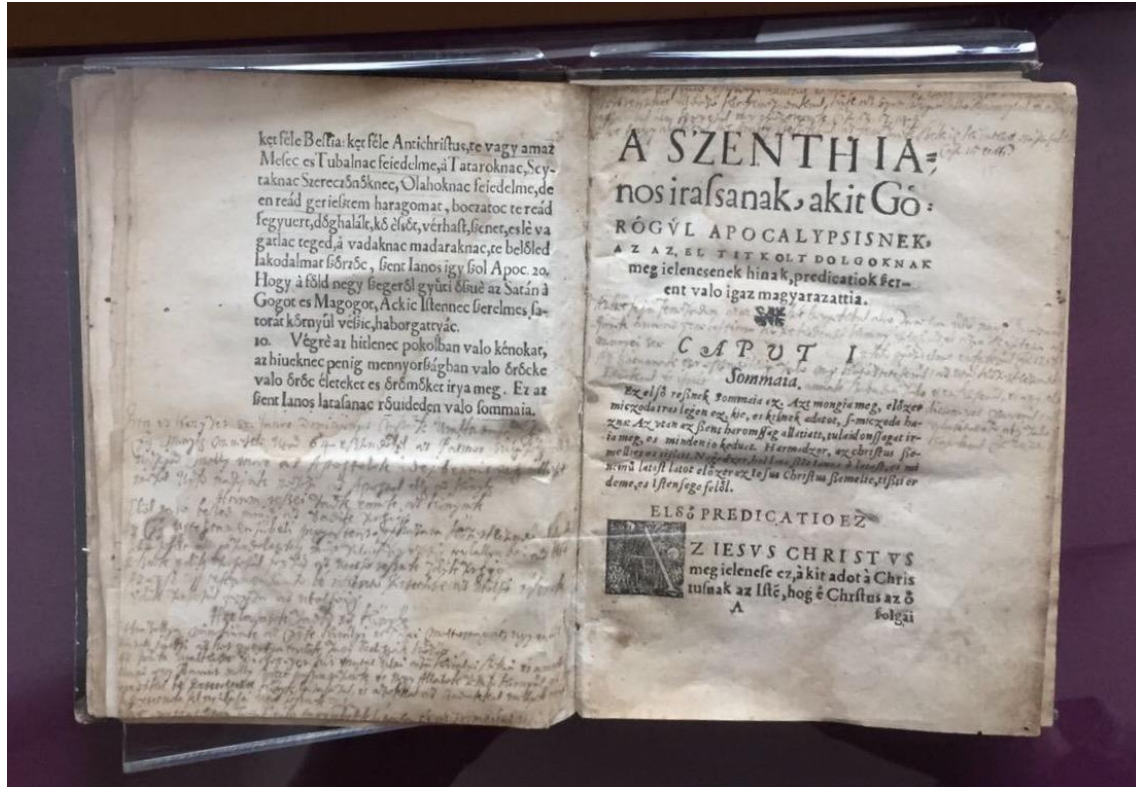
10. kép: Méliusz Juhász Péter Magyar Prédikációk című műve (eredeti)

Méliusz szidalmazta a főurakat, ha „az Úr háza kéncsét” nem iskolákra, tanítókra, könyvekre fordították, ha a szegény községet koldussá tették, „a juhok gypját bőrostól levonták”.

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

11. kép: Méliusz Juhász Péter Prédikációs kötete (eredeti)

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

12. kép: Méliusz Juhász Péter sírköve

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

13. kép: A Kollégium épülete az 1802-es tűzvész előtt (makett)

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

14. kép: A debreceni diákviselet: a tóga

Debreceni református kollégiumi diákok egyenruhája (balról jobbra: 1624-1774, 1774-ben, 1775-ben, 1803-ban)

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Debreceni_Református_Kollégium – A Kollégium Diáktársadalma (Coetus) [Letöltés időpontja: 2017. 02. 14.]

15. kép: Huszár Gál nyomdájának rekonstrukciója a Debreceni Református Kollégium Múzeumában

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

16. kép: A Debreceni Református Kollégium belső udvari homlokzata

„Orando et laborando” – Imádkozva és dolgozva, olvasható a Kollégium belső homlokzatán a hitvallásra utaló felirat.

Forrás: saját készítésű felvétel (A felvétel készítésének helye: Debreceni Református Kollégium belső udvar, Debrecen. A felvétel készítésének időpontja: 2017. 02. 14.)

IRODALOM

Elsődleges források:

- *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerkesztette: BARCZA József. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- *A Debreczeni Ev. Ref. Fő Gymnasium értesítője az 1894–95 iskolai évekről* (1895). Szerk.: DÓCZI Imre, Debrecen.
- BALOGH Ferenc (1904): *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*, Debrecen.
- BALOGH Ferenc (1911): *A Debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*; Debrecen.
- BÉKEFI Remig (1910): *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, MTA, Budapest.
- BUCSAY Mihály (1985): *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*. Gondolat; Budapest. (A mű eredeti címe: *Der Protestantismus in Ungarn, 1521–1945*; fordította Auer Kálmán, Ádámné Révész Gabriella.)
- *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása* (1882). Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel. Debrecen Város Könyvnyomdája, Debrecen.
- DIENES Dénes (2009): A reformáció Magyarországon. *Rubicon*, 20. évf. 9. sz. 40–45.
- Dr. NAGY Sándor (1940): *A Debreceni Kollégium története*, 1. kötet – A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig (kerettörténet); Debrecen Szabad Királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen.
- PÉTER Katalin (1995): *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*; Ráday Gyűjtemény, Budapest.
- *Protestáns hősök – Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből* (2016). Szerkesztette: FAGGYAS Sándor, Press-Pannonica-Media – Amfipressz, Budapest.
- RÁCZ István (1995): *Az ország iskolája – A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. A Debreceni Református Kollégium kiadványa, Debrecen.
- RÉVÉSZ Imre (1870., 1874.): *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*. Debrecen. (Kiadója ismeretlen, fellelhető a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában.)
- S. SZABÓ József (1926): *A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiváló növendékei 1549-1925*; Debrecen Sz. Kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen.
- S. SZABÓ József (1928): *A Debreceni Református Kollégium*; Debrecen Sz. Kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen.
- ZOVÁNYI Jenő (1921): *A reformáció Magyarországon 1565-ig*; Genius kiadás, Budapest.
- ZOVÁNYI Jenő (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi Református Egyház Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- ZSIGMOND Ferenc (1937): *A Debreceni Református Kollégium története 1538(?)–1938*. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nyomdája, Debrecen.

Papp Gergely: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium a XVI. században
A magyarországi reformáció kibontakozása és hatásai a hazai művelődésre a XVI. században

- ZSILINSZKY Mihály (1880): *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, 1. köt. Franklin, Budapest.

Másodlagos források:

- *Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei* 1550/1551.; Szerkesztette: GAZDAG István. Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványa, Debrecen, 1982. Digitális verzió internetes elérhetősége:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Fk_03/?pg=72&layout=s
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- *Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei* 1556/1557 (1983). Szerk.: GAZDAG István. Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványa, Debrecen. Digitális verzió internetes elérhetősége:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Fk_07/?pg=12&layout=s
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- ERCSEI Dániel: *Statistica*, Csáthy György kiadása, Debrecen, 1814. Digitális verzió elérhetősége:
<http://mek.oszk.hu/16200/16252/16252.pdf>
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- FINÁCZY Ernő: *A renaissancekori nevelés története*; Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1919. Digitális verzió internetes elérhetősége:
http://mtdportal.extra.hu/books/finaczy_erno_a_reneszanszkori_neveles_tortenete.pdf
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- FÖLDVÁRY Antal (1940): *A Magyar Református Egyház és a török uralom*, Rábaközi Nyomda és Lapkiadóvállalat, Budapest. Digitális verzió internetes elérhetősége:
https://www.unitas.hu/sites/default/files/ffldvary_antal_-_a_magyar_reformatus_egyhaz_vs_a_tfrfk_uralom.pdf
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- FÖRSTEMANN, Karl Eduard: *Album Academiae Witebergensis*; Tauchnitz, Leipzig, 1841. Digitális verzió internetes elérhetősége:
http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10808747_00013.html
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- FRAKNÓI Vilmos (1876): *Magyar országgyűlési emlékek*, 3. kötet, MTA, Budapest. Digitális verzió internetes elérhetősége:
http://dtl1.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=10000467.xml&dvs=1487090240480~419&locale=hu_HU&search_terms=&view_profile=user&adjacency=&VIEW_ER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights3
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*; Magyarországi Protestánsok, Budapest, 1881. Digitális verzió internetes elérhetősége:
<http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISS5C.HTM>
(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)
- RÁCZ István (1983): *Debreceni végrendeletek 1595-1847*; Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen. Digitális verzió internetes elérhetősége:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Fk_08/?pg=20&layout=s

(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)

- TAKÁTS Sándor (1922): *Régi idők, régi emberek*; Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. Digitális verzió internetes elérhetősége:

<http://mek.oszk.hu/15200/15287/15287.pdf>

(Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)

ABSTRACT

Papp, Gergely

The school of the country

The Debrecen Reformed College in the 16th century

The emergence of the Hungarian Reformation and its effects on Hungarian culture in the 16th century

The centers of the Reformation in Hungary were capitals of culture, just as were the centers of the Reformation in Europe. This is especially true of Debrecen and particularly of the Reformed College, which had an extraordinary impact on Hungarian culture, the mother tongue, education and the instruction of the broadest range of society's members through its professors, teachers and the numerous masters of Hungarian literature who studied here. The Reformation, the appearance of Protestantism, was one of the most important historical events in the history of Debrecen. So much so, that it defined the life of city, its identity and its development for centuries, and still has a marked impact on day-to-day life even today. I would like to show how the Debrecen Reformed College could contribute to the spiritual and cultural enrichment of Hungary, and especially eastern Hungary, by spreading Protestant doctrines through an expansive network of educational institutions established in a Hungary that had been torn apart.

JEGYZETEK

¹ A *Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve* (1967). Szerk.: BARTHA Tibor (Studia et acta ecclesiastica, II.), Magyarországi Református Egyház Sajtóirodája, Budapest, 400.

² PÉTER Katalin (1995): *Papok és nemesek*. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századból. A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8., Budapest, 15.

³ BUCSAY Mihály (1985): *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*. Gondolat, Budapest, 17-18.

⁴ ZOVÁNYI Jenő (1921): *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius, Budapest, 19.

⁵ FÖRSTEMANN, Karl Eduard (1841): *Album Academiae Vitebergensis 1502-1602*. Tauchnitz, Leipzig, 112-113.
http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10808747_00013.html [Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.]

⁶ BUCSAY (1985) 17.

⁷ ZOVÁNYI (1921) 53.

⁸ ZSILINSZKY Mihály (1880): *A magyar országgyűlések vallási tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, 1. köt. Franklin, Budapest, 14.

Papp Gergely: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium a XVI. században
A magyarországi reformáció kibontakozása és hatásai a hazai művelődésre a XVI. században

- ⁹ DIENES Dénes (2009): A reformáció Magyarországon. *Rubicon*, 20. évf. 9. sz. 40.
- ¹⁰ ZOVÁNYI (1921) 55.
- ¹¹ RÉVÉSZ Imre (1874): *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, 5. évf. 12. sz. 526.
- ¹² ZOVÁNYI (1921) 56.
- ¹³ BUCSAY (1985) 19.
- ¹⁴ PÉTER (1995) 17-20.
- ¹⁵ BUCSAY (1985) 59.
- ¹⁶ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József. A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 13.
- ¹⁷ *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása*. (1882) Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel. Debrecen Város Könyvtára, 822-831.
- ¹⁸ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 10-11.
- ¹⁹ *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása* (1882). Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel, 828-829.
- ²⁰ TAKÁTS Sándor (1922): *Régi idők, régi emberek*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 218.
<http://mek.oszk.hu/15200/15287/15287.pdf> [Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.]
- ²¹ FÖRSTEMANN (1841) 137.
- ²² *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 11.
- ²³ Uo. 13.
- ²⁴ ZSILINSZKY (1880) 32.
- ²⁵ Kálvin tanait elismerő, korabeli megnevezésével „sakramentárius”.
- ²⁶ FRAKNÓI Vilmos (1876): *Magyar országgyűlési emlékek*. MTA, Budapest, 3. köt. 219.
http://dtl1.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=10000467.xml&dvs=1487090240480~419&locale=hu_HU&search_terms=&view_profile=user&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4©RIGHTS_DISPLAY_FILE=copyrights3 [Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.]
- ²⁷ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József, 12.
- ²⁸ *Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1550/1551*. Szerk.: GAZDAG István (1983). Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványa. Debrecen, 71.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Fk_03/?pg=72&layout=s [Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.]
- ²⁹ *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása* (1882). Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel, 831.
- ³⁰ Dr. NAGY Sándor (1940): *A Debreceni Kollégium története*, 1. köt. A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig (kerettörténet); Debrecen Szabad Királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 17.
- ³¹ *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása* (1882). Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel 835., 837.
- ³² FÖLDVÁRY Antal (1940): *A Magyar Református Egyház és a török uralom*. Rábaközi Nyomda és Lapkiadóvállalat, Budapest, 161.
- ³³ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 13.
- ³⁴ *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása* (1882). Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel 472. o.
- ³⁵ BEKEFI Remig (1910): *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. MTA, Budapest, 361.
- ³⁶ NAGY (1940) 9.
- ³⁷ BALOGH Ferenc (1904): *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*. Debrecen, 11.
- ³⁸ ZSIGMOND Ferenc (1937): *A Debreceni Református Kollégium története 1538(?)–1938*. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nyomdája, Debrecen, 9-10.
- ³⁹ ZSIGMOND (1937) 10-11.
- ⁴⁰ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 11.
- ⁴¹ ZSIGMOND (1937) 16-17.
- ⁴² ERCSEI Dániel (1814): *Statistica*. Első darab. Közönséges statistica és Magyarország statistikája. Debrecen, 185.
- ⁴³ S. SZABÓ József (1928): *A Debreceni Református Kollégium*. Debrecen Sz. Kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 6.
- ⁴⁴ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 23.
- ⁴⁵ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 25.; FINÁCZY Ernő (1919): *A renaissancekori nevelés története*. Hornyásky Viktor kiadása, Budapest, 218-223.
- ⁴⁶ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 30.
- ⁴⁷ NAGY (1940) 14.
- ⁴⁸ NAGY (1940) 24.
- ⁴⁹ A Gimnázium története a debreceni ev. ref. kollégiumban. In: *A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnasium értesítője az 1894-95. iskolai évekről*. Közli: DÓCZI Imre igazgató (1895). 205.
- ⁵⁰ NAGY (1940) 50-53. o.; RÁCZ István (1995): *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. A Debreceni Református Kollégium kiadványa, Debrecen, 57-60.; *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 19-20. o. Megjegyzés: a dolgozat címéül választott „Az ország iskolája” elnevezés álláspontom szerint a Református Kollégium pedagógiai jelentőségét tükrözi. (A szerző)
- ⁵¹ NAGY (1940) 59-60.
- ⁵² *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 29-30.; RÁCZ (1995) 23., 27.
- ⁵³ NAGY (1940) 13.

- ⁵⁴ NAGY (1940) 63.
⁵⁵ NAGY (1940) 62.
⁵⁶ ZSIGMOND (1937) 18-19.
⁵⁷ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 16.
⁵⁸ NAGY (1940) 28.; *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 16.; *Debrecen Sz. Királyi város egyetemes leírása* (1882). Szerk.: Dr. ZELIZY Dániel 834-835.
⁵⁹ DÓCZI (1895) 12.
⁶⁰ NAGY (1940) 87.
⁶¹ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 17.; NAGY (1940) 98-99.
⁶² S. SZABÓ (1928) 34-35.
⁶³ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 17.; NAGY (1940) 97.; DÓCZI (1895) 149.
⁶⁴ NAGY (1940) 98.
⁶⁵ DÓCZI (1895) 149.
⁶⁶ NAGY (1940) 98-99.
⁶⁷ NAGY (1940) 100.
⁶⁸ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 17.; DÓCZI (1895) 151.; NAGY (1940) 100.
⁶⁹ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 18.; DÓCZI (1895) 151.; NAGY (1940) 100-101.
⁷⁰ NAGY (1940) 99-100.; DÓCZI (1895) 151.
⁷¹ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 18.; DÓCZI (1895) 152.; NAGY (1940) 101, 102.
⁷² NAGY (1940) 101.; *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 18.
⁷³ NAGY (1940) 92.
⁷⁴ RÁCZ (1995) 9.
⁷⁵ RÁCZ (1995) 13., 15., 18.
⁷⁶ Uo. 101.
⁷⁷ Uo. 102.
⁷⁸ Uo. 102-103.
⁷⁹ Uo. 102-103.
⁸⁰ RÁCZ (1995) 103-104.; *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 14.
⁸¹ GAZDAG (1983) 11.
⁸² RÉVÉSZ Imre (1870): *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* 1. évf., 6. sz. 286.
⁸³ RÁCZ (1995) 104, 106.
⁸⁴ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 15.
⁸⁵ RÁCZ (1995) 122.
⁸⁶ BALOGH Ferenc (1911): *A Debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*, Debrecen, 465.
⁸⁷ RÁCZ (1995) 121.
⁸⁸ Rácz István (1983): *Debreceni Végrendeletek 1595-1847*. Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen, https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Fk_08/?pg=20&layout=s [Utolsó letöltés: 2017. 02. 14., 19.]
⁸⁹ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 107.
⁹⁰ DÓCZI (1895) 16.
⁹¹ RÁCZ (1995) 233-234.
⁹² Uo. 234. o.
⁹³ Uo. 236.
⁹⁴ NAGY (1940) 66.
⁹⁵ NAGY (1940) 23-24.; S. SZABÓ (1928) 17-19.
⁹⁶ DÓCZI (1895) 9.
⁹⁷ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 534.
⁹⁸ Uo.; NAGY (1940) 19.; RÁCZ (1995) 26.
⁹⁹ KISS Áron (1881): *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestáns Egyház, Budapest, 602. Digitális verzió internetes elérhetősége: <http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISS5C.HTM> [Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.]
¹⁰⁰ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 21.; NAGY (1940) 72-73.
¹⁰¹ NAGY (1940) 19.
¹⁰² *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 537-538.
¹⁰³ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 24-25.; *Protestáns hősök – Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből* (2016). Press-Pannonica-Media – Amfipressz Bt., Budapest. Szerk.: FAGGYAS Sándor 35-37.; BUCSAY (1985) 62.; ZOVÁNYI Jenő (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 184.; S. SZABÓ (1928) 6.
¹⁰⁴ *Protestáns hősök – Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből* (2016). Szerk.: FAGGYAS Sándor 43-44.

Papp Gergely: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium a XVI. században
A magyarországi reformáció kibontakozása és hatásai a hazai művelődésre a XVI. században

- ¹⁰⁵ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 26.; S. SZABÓ József: A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiváló növendékei 1549-1925 (1926). Debrecen Sz. Kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 17-18.
- ¹⁰⁶ NAGY (1940) 18.
- ¹⁰⁷ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 29.; S. SZABÓ (1926) 20.
- ¹⁰⁸ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 29-31.
- ¹⁰⁹ S. SZABÓ (1926) 57.
- ¹¹⁰ *Protestáns hősök – Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből* (2016). Szerk.: FAGGYAS Sándor 77.
- ¹¹¹ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 32.
- ¹¹² *Protestáns hősök – Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből* (2016). Szerk.: FAGGYAS Sándor 77-79.
- ¹¹³ *A Debreceni Református Kollégium története* (1988). Szerk.: BARCZA József 32-33.